

ЧЕТВРТИ ДЕО

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПОМОРАВЉА

Крајем септембра народноослободилачка војска под командом Пека Дапчевића — као Прва армијска група — продирала је преко Шумадије у Западну Србију и према Београду, ослобађајући градове, села и насеља на тој територији. И Друга армијска група, формирана под командом Коче Поповића, која је осигуравала јужни бок фронта, кретала се на север према Поморављу.

Вести да се народноослободилачка партизанска војска приближава Поморављу изазвала је код извесних људи радост, али и смањену опрезност. Иако је један део четника бријао браде, скраћивао косу и тајно напуштао место својих злочина, ипак су и у тим данима обезглављености били опасни за народ. У руднику Сисевцу ширили су се гласови, крајем септембра, како су партизански одреди близу и једна група напредних људи састала се да би извршила припреме за њихов дочек. Међу њима био је најактивнији Фердо Шћепанек, сарадник НОП-а. За ове припреме сазнао је четнички командант у Деспотовцу и одмах дошао у Сисевац, али није затекао Шћепанека, јер је овај са групом симпатизера већ био отишао у партизане. Четнички командант је тада одржао збор у Сисевцу и претио најстрашнијом осудом. И заиста, почетком октобра у групи заробљених партизана у борби код села Мириловца био је и Фердо Шћепанек, кога су четнички зликовци живог одрали и бацили у кречану код Бошњана, и поручили Сисевчанима да га виде.¹⁾

У Туприји је после капитулације Италије организован заробљенички логор за италијанске војнике у коме

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 199.

је било смештено око 1.000 заробљеника. Крајем септембра почели су заробљени Италијани да беже појединачно и у групама из овог логора. Лутали су по шумама, нарочито на територији среза раваничког, тражећи Тита и партизане у намери да им се прикључе. Неки су опет бежали само од Немаца. Четници су их хватали и одмах, без саслушања, масовно ликвидирали. Колики је број убијених Италијана није могуће установити, али свакако прелази неколико стотина. Четници су тако чинили и даље злочине на домаку ослобођења Поморавља.

Јединце 24. бригаде 45. српске дивизије НОВ, која је била претежно састављена од младића од 18 и 19 година, највише добровољаца, сукобиле су се са четницима из Зајечарског и Иванковачког корпуса код Мириловца. У борби која је трајала од 3—4. октобра преко 50 ових младића бораца било је заробљено и на најсвирепији начин од стране четника побијено.²⁾ Народ партизанског среза, дирнут овим покољем, после ослобођења подигао им је споменик у Мириловцу и Бошњану. О масакру ових младих одушевљених бораца НОВ, очевидац Радослав Јанићијевић, земљорадник из села Бошњана, сећа се: „За време борбе између партизана и четника у Мириловцу био сам код своје куће у Бошњану. Борба је била у току целе ноћи и трајала је и сутрадан до 10 часова. Ове ноћи за време борбе падала је киша и била велика помрчина. Сви у селу добро смо чули пуцњаву која је долазила из правца Мириловца. Чим је борба завршена кроз наше село пронела се вест да долазе партизани, те зато треба село да се припреми за дочек. Мада је пронета ова вест, нико није никакав дочек припремао, јер се народ плашио четничких подвала и подлости. Место партизана, око 4 часа по подне — долазе четници у Бошњане. Ја као и сви остали из села, изашли смо да видимо четнике, видели смо да терају и заробљене партизане. Било је сигурно преко 50 партизана, од којих је већи део био повезан. Сећам се да су из села Давидовца том приликом дотерали повезане Видојка Живановића, Драгољуба Рајића, Андру Радовановића, Марка

²⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 323, 364—367.

Филиповића и Дену коме не знам име. Сви они дотерани су и затворени у подрум Миленка Павловића, из Бошњана. Ови партизани су два или три дана били затворени у подруму, а затим побијени код шанца на месту зв. „Велико дрво“, у околини Бошњана према селу Батинцу. После неколико дана чуо сам да су две жене, које су дошле да откопавају своје међу собом говориле: „Не би нам било много жао да су их лепо побили, али нам је жао што да их одеру. Све су им табане и ноге одрали, јадни они . . .“)

Око десетак заробљених партизана одмах по заробљавању у Мириловцу, убијени су на најсвирепији начин. Тако је један заробљени припадник НОВ био батинан, затим везан за дирек испод једног коша и на очиглед целог села заклан.

Истога дана по подне, после битке код Мириловца, дошла су два немачка официра лимузинама, а нешто касније стигао је и један камион с оружјем, муницијом, намирницама и све је то дато четницима у Мириловцу.

У међувремену, 4. октобра из правца ЈГиповице дошла је једна чета 14. народноослободилачке бригаде у Деспотовцу. Четници и жандарми, њих око 60, налазили су се у Деспотовцу и нису смели да прихвате борбу већ су побегли у правцу Витанца и Трућевца. Партизани су се задржали у Деспотовцу до 21 часа. Из просторија жандармеријске станице однели су нешто намирница, а по зидовима зграда у Деспотовцу исписали су више парола. Код места зв. „Анска ћуприја“ организована је игранка с музиком у којој је учествовао већи број грађана. После овога партизани су се повукли према Пањевцу и Липовици.⁴⁾

Надирањем јединица Црвене армије са придруженим партизанским одредима Источне Србије према Моравској долини започело је и повлачење немачке „Е“ дивизије из Грчке у правцу Западне Србије.

Првих дана октобра немачка дивизија „Принц Еуген“, састављена искључиво од фолксдојчера у циљу зашти-

³⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 322—323.

⇒ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 10.

тнице главнине — која се повлачила са Балкана, за— посела је доминирајуће положаје на левој страни Велике Мораве на линији Лапово—Сталаћ.

Јединце НОВ и Црвене армије које су надирале из правца Кучајских планина и Зајечара према Поморављу 6. октобра преко Троглан-баре ушле су у Сењско-ресавски басен. Већ 8. октобра оне су ослободиле цео Сењско-ресавски угљени басен и командант совјетских јединица пуковник Царев сместио је свој штаб у Равној Реци. Народ је совјетске војнике дочекао са безграничном радошћу и весељем. Међутим, четнички командант Ђаћић, који се са својим штабом налазио изнад Равне Реке, одлучио се на обману и кренуо с неколико наоружаних четника пуковнику Цареву на преговарање. У разговору он је убедио пуковника Царева да се са својим четницима борио против Немаца у овом крају. Царев му је поверовао и дао му овлашћење да са својим четницима одржава ред у насељу. Кад је народ сазнао за ово овлашћење дато четничком команданту настало је велико узбуђење, паника и огорчење. Сви који су се истакли у дочеку и пријему трупа Црвене армије почели су да беже у Ћуприју и Деспотовац. У Ћуприји се велика група рудара сместила у кафану „Параћин“. За то време четнички командант се слободно шетао по рудницима и припремао спискове за нове покоље присталица НОП-а. Док су јединице Црвене армије ослобађале Деспотовац, четник Ђаћић је одржао збор у Сењском Руднику на коме је, поред осталог, претио: „Варају се они који мисле да су четничке каме зарђале . . .“ Обзиром на овакву ситуацију једна група присталица НОП-а из Сењског Рудника, међу којима инж. Љуба Павасовић, Стеван Решетар и др., отишла је у Ћуприју и интервенисала код пуковника Царева, упорно захтевајући да се Ђаћић са четницима похпси и ликвидира као издајник. Овој групи придружили су се већ избегли рудари и Ћупричани, који су сатима стрпљиво седели пред руским штабом (зграда општине) и најзад, пошто их је примио, пристао је да пошаље једну јединицу која је после краће борбе у Сењском Руднику похватала четнике — 15. октобра, разоружала их, спровела у Ћуприју.

затим у Параћин и најзад у Јагодину, где су добили заслужене казне.⁵⁾ Интересантно је да совјетски командни кадар није био информисан да су четници ДМ сарађивали са Немцима и ометали ослободилачку борбу српског народа. Зато се дешавало да је већ код првог пријатељског и савезничког додира, половином септембра, између Црвене армије и јединица НОВ код Кладова до Прахова у совјетским штабовима било четничких команданата који су се представили као борци против фашиста. Па и кад им је штаб 14. корпуса НОВ открио ову четничку подлост, ипак је један део совјетских старешина био недовољно обавештен, што говори и случај четничког команданта у Сењском басену.

15. октобра, по ослобођењу Равне Реке, једна група припадника НОП-а, која је самоиницијативно организовала народну милицију за заштиту рудника и одржавање реда, а углавном водила борбе против заосталих четничких остатака, упутила је акт да им командант 20. бригаде 45. дивизије НОВ у Туприји пошаље што хитније оружје и муницију. Истовремено јављено је да су совјетске јединице разоружале четничког команданта Ђаћића, али да се у околини налази већи број одбеглих четника који сваког часа могу да изврше покољ.⁶⁾

У међувремену, 7. октобра дошло је до краће борбе између партизана који су дошли из правца Пањевца и четника ДМ који су ишли из Медвеђе према Деспотовцу. Борба је вођена на самом уласку у Деспотовац. Одмах по доласку у Деспотовац, партизани су запленили сву општинску архиву и запалили је на улици. Пред мрак партизани су се повукли и отишли у Пањевац, а четници ДМ ушли су у Деспотовац и задржали се још два дана.⁷⁾

Део среза од Деспотовца према руднику Ресава—Баре, сада Ресавица, заједно са Деспотовцем, ослобођен је од јединица Црвене армије 9. октобра, које су гонећи

⁵⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 202—204.

ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 26—27.

⁶⁾ ИАС — док. бр. 5/116—117.

⁷⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 367.

немачког окупатора и четнике заузели Сењско-ресавски басен. Други део територије бившег деспотовачког среза, сада општине Деспотовац, ослобођен је 10. октобра, тј. територија која се простире од Деспотовца према Свилајнцу. Четници, а нарочито мобилисана лица као и један део активних четника разбежали су се упркос покушаја њихових старешина да их обманама задрже уза се бар као четничке добровољце. Том приликом су их убеђивали како је Црна Гора потпуно чиста од партизана, како је Тито убијен, како је рат између Енглеске и Русије неизбежан, како су се савезници искрцали на Сушаку и већ надиру ка Загребу, како су савезници прешли грчку границу и стигли до Скопља, итд. итд. Измишљеним и лажним вестима заваравали су појединце да се боре против свога народа и проливају непотребно крв. Мали део њих — истакнути кољашаи — повлачио се према Босни, али је тамо један део изгинуо, док се други део опет вратио и одметнуо у шуму и све до 1947. подривао народну власт.

Четири дана касније, пошто су јединице Црвене армије прошле кроз Деспотовац, — прошле су и 14, 19. и 20. српска партизанска бригада, које су се кретале према Београду да са совјетским трупама учествују у његовом ослобођењу.

Совјетске трупе које су долазиле из правца Жабаре — Кушиљево ослободиле су Свилајнац у недељу 8. октобра. Немачке трупе нису за време окупације биле стално стациониране у Свилајнцу, већ су повремено долазиле поједине јединице и ту остајале краће или дуже време, а већ у августу, септембру и почетком октобра Немаца уопште није било, већ су сву власт имали Недићеви СДПС и четници, који су се слободно кретали и били „легализовали". Наиласком совјетских трупа није било никаквог отпора, јер се један део ових окупаторских слугу повукао нешто раније, а други део сачекао је совјетске трупе, па како их ове нису дирале и оне су се нечујно извукле.

Дан — два после ослобођења Немци су са 5—6 авиона бомбардовали периферију Свилајнца, јер је совјетска противавионска артиљерија спречила надлетање ва-

рошице, тако да је било порушено нешто кућа, а људских жртава није било.

10. октобра јединице НОВ дошле су у Свилајнац — једна чета од 40 бораца под командом Сикимића — „Максима" и Ратомира Ристића Сеље. Сикимић је био позадински партијски радник на територији Пожаревца, а Ристић позадински партијски радник са територије Ресаве.

9. октобра јединице Црвене армије долазећи преко Хомоља ослободиле су и Кушиљево. По доласку совјетских јединица у село, један део становништва затражио је од њих оружје ради формирања сеоске милиције за одржавање реда и ови су им дали 100 пушака. Нешто доцније, истог дана, у Кушиљево је стигао један камион са партизанским борцима под командом Вучковића, који је, пошто је сазнао да су сељаци добили оружје, забранио да се ово дели, истичући да ће кроз неколико дана бити оснивање народноослободилачког одбора, па ће им се онда дати оружје.

По ослобођењу ресавског среза совјетске јединице основале су свој штаб најпре у Кушиљеву, у коме је једно време боравио совјетски маршал Толбухин, у кући ЈБубомира Стојановића, који се тада налазио у немачком заробљеништву. После неколико дана овај се штаб преселио у Свилајнац а по ослобођењу Јагодине Толбухинов штаб се преселио тамо.

Јединице Црвене армије пролазећи кроз села Ресаве скупљале су добровољце које су наоружавале да заједно са њима гоне непријатеља. Због овога су код Младеновца Коча Поповић и Пеко Дапчевић имали један озбиљнији разговор са официрима Толбухиновог штаба и замислили им што су мобилисали ове војнике, јер су сматрали да се наши људи имају борити у редовима наших бораца, а не црвеноармејаца.

Сутрадан, 9. октобра, по ослобођењу Свилајнца главнина совјетских трупа кренула је према Лапову, гонећи Немце и њихове трабанте.⁸⁾

») ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 194.

9. октобра кроз Параћин и Доњу Мутницу прошле су јаче формације немачких и италијанских војника у правцу Обрадових Столица. На пролазу кроз Параћин из ове непријатељске формације издвојено је 30 — 40 Немаца, који су остали у Параћину и утврђивали се око и у фабрици штофа, док су се у Доњој Мутници поред Немаца издвојили и Италијани у јачини од преко 100 војника, а главнина је продужила према Обрадовим Столицама. Немци и Италијани, који су остали у Доњој Мутници и околним селима, пљачкали су сеоска домаћинства. Јединице Црвене армије које су продирале почетком октобра кроз Честобродичку клисуру — 12. октобра сукобиле су се и водиле 10-часовну борбу са Немцима и четницима код Обрадових Столица — 25 км. источно од Параћина. У међувремену група Немаца која се утврђивала у фабрици штофа у Параћину истога дана између 12 и 14 часова повукла се преко Мораве код села Шавца, остављајући у фабрици већу количину санитетског материјала и телефонске везе. Пошто су Немци били поражени код Обрадових Столица, повлачили су се са четницима у правцу Параћина и кроз град прошли између 18 и 19 часова увече. Мањи делови немачких јединица преноћили су и задржали се до 5 часова изјутра 13. октобра, док је главнина одмах продужила према Ћуприји.

Око 2 часа ноћу, 13. октобра, совјетска извидница од три војника дошла је у Доњу Мутницу а ујутру око 7 часова стигла је и њихова главнина која је прошла кроз село на тенковима према Параћину, док је совјетски штаб остао у селу и сместио се у кући Вујице Радића, земљорадника.

Јединице Црвене армије ушле су 13. октобра пре подне без отпора у Параћин. Становници Параћина већ су сазнали за наступање Црвене армије и огромна маса народа окупила се да их дочека на улазу код пута који води према Зајечару. Четнички официри који су остали у Параћину, а и остали четници који су се ту склонили, покушали су да се укључе у њихове јединице и неки су се попели на тенкове, представљајући се као борци против окупатора. Пре тога су побацали своје ко-

карде и одело, а обукли се у цивилна и војничка одела бивше југословенске војске. Недићев командант места у Параћину изишао је свечано обучен у униформу официра старе југословенске војске са шапком и ешарпом и на збору који је одржан одмах по уласку црвеноармејаца, са зграде „Шумадије“ (код тадашњег споменика), покушао је да говори пред масом после говора партизанског официра др Гуелмина.⁹⁾ Покушај Недићевог команданта да говори народ је осујетио звиждањем и бројним повицима: „Доле издајници . . .“ итд.

Истог дана једна група грађана, коју су сачињавали Драги Аранђеловић, опанчарски радник, Слободан Богдановић, гостионичарски радник, Аца Милошевић, Драги Стојановић и др., почела је самоиницијативно да одузима оружје од појединих четника у граду. До увече ова група присталица НОП-а нарасла је на 30 — 40 људи наоружаних пушкама. Увече ова група присталица НОП-а састала се у општини и истерала окупаторског председника и узела власт у своје руке. Ради обезбеђења града распоређене су по улицама патроле од по два војника. Група од 10 наоружаних присталица чувала је те ноћи доктора Гуелмина, пошто се пронела вест да ће га четници заклати. У току целе ноћи кроз град су пролазиле и пристизале нове јединице Црвене армије која је надирала према Ћуприји. Стражари, распоређени по улицама, будили су грађане и тражили храну за совјетске војнике. У општини су такође сакупили велику количину хране.

14. октобра ујутру око 8 часова у општину је дошао Богић Мијовић, текстилни техничар фабрике штофа, са једним совјетским поручником из НКВД који је овој наоружаној групи Параћинаца рекао да хапси четнике. У току дана похапшени су и затворени сви четнички официри и четници.

⁹⁾ Др Гуелмино у борби између партизана и четника ДМ код Бољевца јуна 1944. био је рањен и преко все пребачен у ћупријску болницу, а по оздрављењу живео је код свога рођака учитеља Стеве Тасића, у селу Шавцу. На дан ослобођења др Гуелмино дочекао је и поздравио јединице Црвене армије.

У међувремену, после разоружања окупаторског председника у Параћину, друга група од 30 грађана, користећи интеррегнум, самостално приступа на састанку у кафани Аце „Куче“ и формира „Антифашистички одбор народног ослобођења града Параћина“ — као нову политичку организацију која је наводно требало да политички руководи у граду. Они су изабрали и свој извршни одбор и направили списак чланова. Док се све ово дешавало у граду, 16. октобра у Параћин је дошла једна чета партизанских бораца на челу са Симоновићем, партизанским официром, која је одмах разоружала прву групу симпатизера у општини и преузела власт. Када је, пак, друга група која је формирала поменути „Антифашистички одбор“ доставила свој списак чланова „извршног одбора“, официр Симоновић одбацио је ово јер је видео потпуну неупућеност у формирању органа власти, па им је чак запретио и хапшењем. Истога дана од ове партизанске јединице формирана је команда места и из прве разоружане групе симпатизера узета су десеторица за обавештајни одсек.

По формирању команде места одржан је збор испред хотела „Гранда“ (сада биоскоп „Јадран“). На овом збору изабран је први народноослободилачки одбор у Параћину са председником Милосавом Радојковићем, часовничарем, који је остао на председничком месту све до 1. априла 1945. године.

18. и 19. октобра у Параћину су се задржале неколико дана јединице 23. бригаде 45. српске дивизије НОВ, које су се кретале према Београду.¹⁰⁾

Јединице Црвене армије надирале су према Ћуприји из правца Сењског угљеног басена: Баре, Равна Река, Сењски Рудник, Сисевац и др. и потисле Немце у правцу Ћуприје. У среду 11. октобра почело је пушкарање између немачких заштитница и претходница Црвене армије. Црвеноармејци су тада били већ на прилазима Ћуприје: код парног млина, изнад гробља и код фабрике шећера и брикетнице. Они су наступали из правца исток, са једним мањим луком с југа. Немци су највише

¹⁰⁾ ИАС — К—5 — 80/1115.

бранили мостове преко којих су се још извлачиле њихове последње трупе у правцу Јагодине. У четвртак 12. октобра почела је да туче и артиљерија углавном „каћуше“ и топови мањег калибра. Борба је трајала и читаву ноћ. Пред зору се нешто смирило. Међутим, у неким крајевима града, нарочито око фабрике шећера и Мрчевца, већ је било црвеноармејаца. У петак 13. октобра, у 5 сати ујутру, одјекнула је снажна експлозија: Немци су напустили Ћуприју и дигли у ваздух пешачки мост на Морави. Међутим, железнички мост је остао читав. Неки непознати грађанин пресекао је у последњем тренутку кабл за паљење мина. Немачке заштитнице су држале другу страну Мораве и бацачима и митраљезима тукле Ћуприју. Тако је Ћуприја ослобођена 13. октобра.¹¹⁾

Совјетске јединице и партизански одреди Источне Србије надирали су фронтално и Немци су им пружили најјачи отпор на сектору Поморавља где су борбе трајале од 10. до 17. октобра. И поред великих жртава ове јединице успеле су да овладају десном обалом Мораве и помере напад у правцу главног немачког упоришта — Јагодине. Немци су се утврдили у граду и изградили јака упоришта у највишим зградама: црквеном звонику, силосу, фабрици саламе, згради основне школе, суда, пивари и др. У почетку, совјетске јединице нису тукле град из артиљеријских оружја јер су штеделе становништво. Када су 10. октобра у 16 часова незадрживом офанзивом совјетске трупе под заштитом аутоматских бацача граната — „каћуша“ прешле Мораву и кренуле фронтално према немачким положајима дуж железничке пруге — гранате су експлодирале над градом причинивши приличне материјалне и људске жртве. Становништво, које се до овог момента није добро чувало, сада се повукло у подруме. „Каћуше“ су изазвале панику и неред код немачких војника који су бежећи остављали топове, митраљезе, па и пушке, јер се дејством ових бацача створио утисак да се совјетске тмше налазе у самом

») ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 65—66.

граду. Нешто доцније, поклебани Немци су заузели напуштене положаје и држали се још три дана.

Одлучне борбе за ослобођење Јагодине биле су између 15. и 17. октобра када је линија фронта постао насип железничке пруге на коме су вођени љути окршаји и дошло до борбе прса у прса. Немци су се повукли из града око поноћи између 16. и 17. октобра, пошто су претходно минирали све мостове преко реке Белице. Од експлозије настрадале су околне зграде, а нарочито у околини каменог моста. Совјетска артиљерија тукла је немачке јединице које су се повлачиле путем према Крагујевцу. Совјетске јединице ушле су у пуну и мраком обавијену Јагодину у раним јутарњим часовима 17. октобра. Пошто су немачки фашисти били истерани из града, грађани су почели да излазе на улице обасипајући војнике радосним поклицима, цвећем и поклонима.")

Истовремено, 17. октобра, јединице НОВ и Црвене армије ослободиле су Рековац од Немаца.¹³⁾

Цела територија Поморавља ослобођена је од окупатора коначно 17. октобра 1944. године.

ИЗБОРНА КОМИСИЈА КПЈ

По ослобођењу Поморавља Покрајински комитет КПЈ за Србију оформио је Изборну комисију КПЈ за округ моравски. Основни задатак ове комисије био је да оспособи позадину за даље помагање јединица НОВ у борби против окупатора и домаћих издајника који су се повлачили кроз упорну борбу из наше земље. Економски и у људству требало је помагати јединице НОВ с једне, вршити економско оспособљавање територије, политички и организовано учвршћивати нову власт а истовремено вршити; и чишћење позадине од остатака домаћих издајника, с друге стране. Зато се од октобра 1944. до половине 1945. обнављањем разрушене привреде иста

¹²⁾ *Нови пут*, 19. октобар 1957, Светозарево, стр 2.

ИАС — К—1 — 58/1094.

¹³⁾ ИАС — К—е — 14/597; 82/1117, стр. 74.

оријентише у правцу пружања војне помоћи за ослобођење земље. То је време у коме Изборна комисија КПЈ за округ моравски формира војне команде, а паралелно ради и на формирању народне власти и друштвено-политичких организација са задатком учвршћивања и даљег развијања тековина народне револуције. У овом раду прворазредну улогу одиграли су партијски и војни руководиоци НОВ, који су не само први организатори, већ и први инструктори који су уносили огромно искуство где су већ органи народне власти успостављени јер је народ у Поморављу врло мало знао о устројству и задацима ових органа.

Окупатор је повлачећи се из Поморавља заједно са својим трабантима, домаћим издајницима, оставио разрушену привреду, а реквизиције у намирницама и стоци у току четири године оставиле су тешке последице. Код градског становништва, па и код сиромашних сељака, била је на помолу озбиљна глад. Наступајућа зима још више је поштрила невољу становништва јер су градови били слабо снабдевени огревом, а нарочито је ово било тешко већ у организованим болницама, где је и онако у оскудним приликама смештај био тежак. Па ипак, народ у Поморављу, који је био за време окупације изложен најгрубљем терору и пљачки од стране окупатора и домаћих измећара, нашао је пуно снаге да се у овим данима с невиђеним одушевљењем окупи и пружи помоћ војсци и Партији за коначно ослобођење земље. По полету и одушевљењу у разним акцијама нарочито је предњачила омладина. Народ се латио посла да што пре уклони сећања на неподношљиву четничку страховладу. Зато је пружио огромну добровољну помоћ војним и политичким органима за учвршћивање тековина НОР.

ВОЈНА КОМАНДА

Неколико дана после ослобођења дошле су прве јединице НОВ, и ради обезбеђења одржавања реда, снабдевања становништва и фронта формирана је команда Поморавског војног подручја за бивши округ моравски,

и смештена у данашњем хотелу „Палас“. За команданта подручја постављен је Живорад Костић, који је остао све до њеног расформирања, а први комесар био је Таса Младеновић, затим Милорад Поњавић и најзад Караклајић.

Команди подручја биле су подређене команде места у среским местима бивших срезова: Јагодина — срез белички, Параћин — срез параћински, Ћуприја — срез раванички, Деспотовац — срез деспотовачки, Свилајнац — срез ресавски и Рековац — срез левачки. Једно краће време у саставу овог подручја био је Варварин — срез темнишки. Све ове команде расформиране су 1. маја 1945, кад и команда подручја, а место њих постављени су мобилизацијски делегати за срезове.

Истовремено кад је формирана команда подручја, формирана је и команда места у Јагодини, и за првог команданта постављен је Бора Николић, из Шантаровца, а после неколико дана по напуштању болнице команду је преузео Милосав Милош Живановић, зв. „Јагодинац“. Ова је команда организовала радионице за помоћ војсци на фронту: кројачку у „Шареној кафани“, затим коларску, обућарску, механичарску и друге. Поред тога, и приватне занатлије почеле су да раде за војску.

У Параћину је у октобру формирана команда места а службу реда и обезбеђења вршиле су јединице КНОЈ при тој команди. Команда места била је смештена у згради данашње Комуналне банке, а интендантура у згради данашњег суда. Команда је имала своју пекару, где су јединице у пролазу добијале хлеб и суву храну. Организоване су и радионице за израду одеће и обуће тако да су јединице НОВ које су пролазиле кроз Параћин биле снабдевене храном и одећом. Војни магацини били су добрим делом уништени приликом повлачења Немаца, али је један део муниције остао и доцније употребљаван за коначно ослобођење земље. Одмах по ослобођењу организован је рад у фабрици штофа и израђивана су ћебад и штофови за војску.¹⁴⁾

¹⁴⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 53.

Мика Јовановић „Брада”,
учитељ из Кушиљева; за-
клан од четника ДМ 29.
априла 1944. године између
Гложана и Дрквенца (ИАС
— Ф—8/144)

Бранислав Радисављевић
ученик учитељске школе;
заклан од четника ДМ
1. фебруара 1944. године
у Јагодини (ИАС — Ф—5 16)

„Мијајлова јама“ — у равничком срезу у коју су четници ДМ бацали велики број својих жртава (ИАС — Ф—10/42)

Детаљ са дна „Мијајлове јаме“ (ИАС — Ф—31/80)

После ослобођења Деспотовца са околним селима, пошто су јединице Црвене армије, а два дана доцније и јединице НОВ, прошле кроз Деспотовац, настављено је гоњење непријатеља и ослобођење територије у правцу Њуприје, Јагодине и Крагујевца. На овој територији није било још никакве власти, па ни друштвено-политичких организација. Четири — пет дана касније у Деспотовац долази на краћи одмор 45. српска дивизија. 20. октобра формирана је команда места и за команданта постављен Драгче Јаковљевић, а за комесара позадински радник Стојан Радивојевић. Ова команда представљала је сву власт на територији бившег деспотовачког среза и преузела је одмах на себе задатак организације позадинске службе и чишћење терена од остатака четничких банди. Први задатак им је био разоружавање гоупе од 60 жандарма у самом Деспотовцу. Затим је формирано пет водова који су имали да очисте терен од остатака непријатеља. Ови водови распоређени су у местима: Деспотовцу, Великом Поповићу, Пањевцу, Језеру и руднику Варе. Водови су бројали по 15 — 20 бораца и на челу сваког вода налазили су се командир и делегат вода. Поред овога, команда места приступила је мобилизацији људства за оперативне јединице НОВ, те је са овог терена упућено на фронт око 800 бораца. Истовремено, уз помоћ команде места, формиран су органи народне власти — месни народноослободилачки одбори; у врло кратком периоду од 20. октобра до 5. новембра формирано је 19 месних народноослободилачких одбора. Уз помоћ нових органа власти вршена је мобилизација и организовано прикупљање хране, одеће, обуће, оружја и др. за фронт.¹⁵⁾

11. октобра стигле су неке јединице КНОЈ-а, од којих је формирана команда места у Свилајнцу. Командант места био је учитељ Среја Ђурић, а комесар Милутин Жижих, позадински партијски радник из околине Пусте Реке, који је остао у Свилајнцу и после расформирања команде места као организациони секретар Среског комитета до маја 1947.

¹⁵⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 35—36.

4. новембра формирана је команда места у Рековцу. Поред мобилизације људства за фронт команда се бринула и за што бољи смештај и исхрану јединца НОВ које су долазиле из правца Крушевца идући за фронт. У Рековцу су створени и магацини за прикупљање хране, обуће, одеће и др.¹⁶⁾

У новембру 1944. формирана је од радника народна милиција у Равној Реци која је обезбеђивала руднике и грађанство, а с времена на време, у сарадњи са одредима из других места ишла је у чишћење терена од остатака домаћих издајника који су се крили по шумама или скровитим местима или код јатака по селима.¹⁷⁾

До оснивања народноослободилачких одбора, као и у свим крајевима Поморавља, команде места имале су сву војну и цивилну власт.

БОЛНИЦЕ

У Параћину 14. октобра отпочело се са припремањем и формирањем болница. Прва болница била је смештена у згради гимназије (данас основна школа „Радоје Домановић“), а друга у згради бивше учитељске домаћичке школе у којој се данас налази општинска болница. Болница смештена у гимназији звала се „Абрамов“.

Најосновније припреме за рад ових болница извршили су грађани а болничке уређаје донели су Руси. У болници „Абрамов“ професорска зборница претворена је у операциону салу где су вршене хируршке интервенције над рањеницима доношеним из борбе код Краљева. Рањеника је било много тако да су смештани по ходницима па и у подруму. Непријатељ је употребљавао дум-дум метке и било је пуно тешких и страшно унакажених рањеника. Из ове болнице рањеници су транспортовани за СССР. У болници су радили руски лекари, хирурзи и стручне болничарке, док су хигијенску службу и дужности сестара нудиља обављале жене и омладинке из

¹⁶⁾ ИАС — К—6 — 14/597, 82/1117.

¹⁷⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 28.

Параћина. Грађани су свакодневно обилазили рањенике, доносили им храну, али је нарочито била корисна помоћ омладинки јер стручних болничарки било је мало за оволики број тешких рањеника. Омладинке су скоро цео дан проводиле у болници. Оркестар који је био по ослобођењу основан од стране омладинаца, посећивао је рањенике у болници и давао концерте. Ова руска болница остала је у Параћину све до друге половине децембра 1944. када је отишла за фронтом даље.¹⁸⁾

У Свилајнцу до ослобођења Београда била је смештена Централна совјетска болница за овај део фронта — и све веће зграде биле су заузете. У њима су били смештени тешки рањеници. Лакше рањенике сместили су у школама околних села — Црквенцу, Кушиљеву и др. До оснивања народноослободилачких одбора грађани су се сами бринули за храну, постељину, сламу, јер кревета није било, те су рањеници стављани на под прекривен сламом. Особље болнице, лекари и стручни болничари *Били су из* редова совјетских војника, а помоћно особље чиниле су наше омладинке и жене.

Сви изгинули војници или преминули тешки рањеници у борбама против окупатора у Ресави, сахрањени су на свилајначком гробљу, док су изгинули официри сахрањени у центру града.

Болница у Јагодини организована је у школским зградама — гимназији, учитељској школи и основној школи.

Месец дана после одласка руске болнице, почетком фебруара 1945, почела је припрема за формирање партизанске болнице за прихватање лакших рањеника са фронта. На позив Јединственог народноослободилачког фронта (ЈНОФ) грађани Параћина су се масовно одазвали дајући делове постељине за болнице. Кревета уопште није било. Место кревета поређане су даске мало одигнуте од подова преко којих је била разастрта слама. Фабрика штофа је снабдевала болницу ћебадима која су служила уместо чаршава а и за покривање, тако да је на тим заједничким лежајима било око 50 рањеника у

¹⁸⁾ ИАС — К—5 — 78/1113.

једној просторији. У овој болници било је нешто тежих болесника, па и оболелих од тифуса. Серума није било, а епидемија тифуса спречена је пажљивом изолацијом оболелих. И стручног особља било је врло мало. Рањенике су лечили лекари опште праксе који су се затекли у Параћину, а дужности болничарки вршиле су добровољно и искључиво омладинке. Сав рад на одржавању хигијене, превијање, давање лекова, вршиле су ове омладинке по упутству лекара.

Несташица лекова и болничког материјала увелико се осећала, те су се завоји, прављени од чаршава, прали и пеглали по неколико пута. Тежи рањеници били су упућивани у боље опремљене болнице — Ниш и Београд. Болничка кухиња била је у самој згради и у њој се припремала храна као и за здраве, сем за теже болеснике и рањенике била је нешто бољег квалитета. Снабдевање болнице вршио је месни НОО, али грађани су доношењем хране олакшавали иначе врло тешко снабдевање болнице.

За ноћна дежурства градска организација АФЖ давала је своје чланове, јер су омладинке радиле дању а међу њима било је девојчица од 14 и 15 година. Својим залагањем нарочито су се истакле чланице АФЖ: Милада Радовић, Олга Јовановић, Агелина Радман, Драгиња Јовановић, Радмила Миловановић и др. Од омладинки које су носиле главни терет рада болнице истакле су се: Евгенија Михајловић, Иванка Петровић (умрла), Бранка Петровић, Мира Јовановић и Вера Илић, која је једина била примила серум против тифуса те је неговала рањенике оболеле од тифуса. Од параћинских лекара у овој болници радили су Јован Јовановић, Иван Стефановић и Влада Стевановић (сви умрли). Управу болнице сачињавали су комесар Ђазин, командир Борко и интендант Обрад Чемерићић — из редова самих рањеника.

За разоноду и културно-просветни рад у болници је формирана група од рањеника и особља којом је руководила свршена матуранткиња Невена Косановић, политички делегат, такође рањеник родом из Лике. Ова група имала је хор, рецитаторски и драмски одељак и своје приредбе давала је чак и у болницама Ћуприје и Јагодине.

Болнице у Параћину и другим местима расформиране су по завршетку рата 1945.¹⁹⁾

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ

У градовима и селима формиран су нови органи народне власти — углавном у времену од октобра до краја 1944, са изузетком у срезу левачком где се формирају до краја 1945. Чланови народноослободилачких одбора бирани су на зборовима грађана. Велику помоћ у организовању нових органа власти пружиле су оперативне јединице НОВ својим искуством са других подручја где су органи народне власти већ били формиран.

Народноослободилачка војска стигла је у Јагодину трећег дана по ослобођењу. 21. октобра у просторијама „Шарене кафане“ одржан је велики збор грађана на коме је требало да се изаберу повереници — делегати који ће предложити кандидате за прве одборнике НОО у Јагодини. Сами грађани једногласно су изабрали 9 повереника, који су предложили листу кандидата за одборнике првог месног НОО. Три дана касније, односно 24. октобра, листа је усвојена и за првог председника изабран је Ђурђе Ђурђевић, и 15 одборника међу којима и две омладинке Гордана Младеновић и Радмила Михаиловић²⁰⁾

У октобру месецу одбор је углавном решавао питања исхране трупа Црвене армије, које су биле стационарне у Јагодини, скупљања хране, одеће и обуће за наше борце на фронту, скушвања сточне хране, мобилисања колских запрега, набавку стакла — јер је један велики део зграда био услед борбе оштећен — набавку дрва, пуштање млинова у погон и др.

30. октобра у сагласности с командом места образована је градска стража од извесног броја војника при команди.

Живот у Јагодини почео је полако да се нормализује, па су извесни одсеци — за привреду, за обнову,

¹⁹⁾ ИАС — К—5 — 78/1113.

²⁰⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

за саобраћај, за социјално старање, за санитет и просвету — у заједници и уз помоћ војне команде почели да спроводе извесне мере привредно-економског карактера. Тако су у октобру заведене пијачне таксе, а од лозног расадника добијене су извесне намирнице које су употребљаване за исхрану сиромашне деце и становништва. Затечене количине зејтина, масти и шећера подељене су првенствено сиромашном становништву и болници. Како се службеници у то време нису плаћали, одлучено је да им се обезбеди исхрана и примање намирница. Извесне приватне занатлије употребљавали су раднике за оправку својих радионица, али их нису плаћали. Због тога је одбор, пошто је извршио процену извршених радова, предузео мере и приморао ове занатлије да радницима исплате заслужене наднице.

Несташица намирница, па и других потреба код становништва била је велика док се на црној берзи та роба могла да нађе у довољној количини. Донете су одлуке да се свима који поседују велике количине намирница и др. заплени и један део да болници а други да се искористи за помоћ породица изгинулих бораца или сиромашних породица чији се чланови налазе на фронту. Ове су породице биле помагане и у новцу од социјалног одсека. Зима је била на прагу, а становништво остало без огрева и 11. новембра одбор је одлучио да се снабдевање изврши сечом дрва на Липару. Превоз дрва је извршен обавезним кулуком, с тим што се за двопрежну запрегу плаћало 2.000 а за једнопрежну 1.500 динара. За сечење ове шуме ангажована је једна омладинска радна чета која је радила до почетка децембра, а после замењена сељацима из околних села. Део ових дрва био је подељен бесплатно сиромашном становништву. Поред ових мера, „у циљу сузбијања црне берзе, а и да би се повећала хигијенска контрола, забрањено је приватно клање месарима и решено да се то врши само на кланици. За ово су одређене и таксе у корист касе одбора. Тако је донесена и одлука да се чиновништву исплаћују плате у ранијој висини, а повременим чиновницима да се даје пашална награда за њихов рад месечно по 3.000 динара. Одлучено је да се члановима одбора власти више не даје пшени-

ца и огрев. Поред ових мера предузете су и мере за уређење гробља, одржавање чистоће на улицама, па је на једној седници одлучено да се скрене пажња команди 47. српске дивизије да војници обрате већу пажњу на чување клупа у парку.²¹⁾

Народноослободилачки одбор у Јагодини упутио је апел грађанству путем плаката за помоћ борцима на сремском и другим фронтима. Ево тог плаката сачуваног у оригиналу:

ГРАЂАНИМА И ГРАЂАНКАМА ЈАГОДИНЕ

Борба за ослобођење наше земље још траје. Љута се борба води са остацима фашистичког окупатора. Љута, али неравна. Неравна, јер су наши борци готово голи и боси. Зима је на прагу. Борцима на фронту мора се помоћи у малом дарку: доњем вешу, пуловеру, рукавицама, шалу, сукну и вуни.

Сви крајеви наше ослобођене домовине примили су на себе дужност, да што пре помогну борцима на фронту. Такмиче се: „Ко ће више и на који начин допринети зимској помоћи народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Србије“.

Грађани и грађанке, другови и другарице и омладино града Јагодине! Народноослободилачки одбор у сарадњи са АФЖ и Омладинским домом зна врло добро да сте увек били дарезљиви и да ћете сада према голом и босом борцу, вашем сину, брату, рођаку и Србину на фронту испунити вашу дужност. То захтева здравље и живот оних који на положају даноноћно чувају нашу слободу.

То је довољно речено. Буди спреман!

Одређена лица са пуномоћјем Народноослободилачког одбора јавиће ти се од 1. до 5. јануара 1945. године ради скупљања помоћи у означеним предметима.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Из Народноослободилачког одбора, 20. децембра 1944. године, Јагодина.²²⁾

²¹⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

²²⁾ ИАС — док. бр. 29/882.

У Ћуприји је први градски НОО изабран на великом народном збору 20. октобра. У први одбор ушло је 24 члана, али је 10. новембра извршена мања реконструкција.²³⁾

У Параћину је први одбор народне власти изабран на јавном збору испред биоскопа „Јадран“ и предложена листа одборника усвојена је акламацијом. Овај одбор радио је са мањим изменама све до средине маја 1945. Као и остали НОО и он се ангажовао на мобилизацији људства и прикупљању хране, указивању помоћи угроженим породицама, организовању производње и др. По формирању одбора у Параћину је основана група од пет лица у коју су ушли одборници и неки симпатизери НОП-а са задатком да по селима среза параћинског оснивају месне НОО и одборе народноослободилачког фронта.²⁴⁾ С обзиром да је партијски рад за време окупације у овом крају био отежан, у тренутку ослобођења града био је врло мали број чланова Партије. То се нарочито одразило баш код формирања првих органа власти у Параћину. У НОО ушли су већином занатлије и земљорадници и мали број интелектуалаца и радника који су радили у фабрикама. Карактеристично је да је у Параћину само једна жена била представник и то омладине у новим органима власти.

Први одбор нове демократске власти у Свилајнцу изабран је на народном збору — „под ведрим небом“ — испред тадашње зграде општине. 14. октобра за председника изабран је столар Блажа Јоксимовић. После избора НОО настало је народно весеље. Овај одбор је као први орган сталне народне власти остао у даљем свом раду све чвршћа спона између фронта и народа, јер је његов главни задатак био да организује и спроведе акцију за помагање јединица НОВ и Црвене армије у храни, одећу, у прихватању, збрињавању и лечењу рањеника и другим пословима. До краја године образовани су органи народне власти на читавој територији Ресаве са истим задацима.²⁵⁾

²³⁾ Оригинални записници седница НО Ћуприја из 1944. и 1945.

²⁴⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 46 и 51.

²⁵⁾ ИАС — К—8 — 90/1125, стр. 35.

Крајем октобра 1944. основан је НОО у Рековцу а до краја 1945. и у селима левачког среза.

Територији бившег деспотовачког среза припојено је село Јасеново и Златово из ресавско^а среза.

Колико је окупаторска и издајничка власт била у овом крају дозлогрдила народу, најбоље се види из тежње да се што пре оформе органи нове власти — народно-ослободилачки одбори — споне између народа и њ^агове оружане силе НОВ. По ослобођењу Деспотовца, на иницијативу појединаца, па и група грађана, отпочело се са формирањем првих органа власти у селу Деспотовцу, Грабовици и Златову. Ови одбори су називани „Комитети народног ослобођења“. Тако је први месни НОО зв. „Комитет народног ослобођења“ изабран у селу Деспотовцу на иницијативу Радомира Маленовића, коларског радника, и неколико другова. Овај одбор је формиран на збору грађана 10. октоб^а 1941. и на том збору је Маленовић, иако веома оскудног знања о функцији нових органа власти, присутнима објаснио да одмах треба смени дотадању општинску власт која је служила окупаторима и издајницима. На овом збору изабрано је 6 другова и једна другарица у нови орган власти „Комитет народног ослобођења“. Преко Деспотовца у то доба пролазиле су српске партизанске бригаде — 14, 19. и 20, — које су се краће задржале овде а најдуже се задржала 7. војвођанска бригада која је обезбеђивала ред и мир у позадини на овој територији и помагала оснивање нове власти. Међутим, новоизабрани одбор у Деспотовцу није био дугога века и већ 18. октобра долази до неких измена у овом одбору јер је Душан Миладиновић зв. Борбаш испословао неко овлашћење од једне од поменутих партизанских бригада и затражио је од тадањег одбора да се сазове нови збор на коме ће он прочитати тобож своје овлашћење и затражити да се изврши реорганизација изабраног одбора, у жељи да и он буде изабран у одбор. Пошто се на челу одбора као председник налазио Радомир Маленовић, а секретар био Милутин Радосављевић, обојица омладинци и неискусни, овај трик Миладиновића је успео и он је изабран за председника, али

је остао само четири дана и већ 24. октобра био је смењен, пошто је био познат као четнички сарадник. Остаци четничких сарадника и јатака покушавали су да се инфилтрирају у нове органе власти а ради ометања учвршћивања нове влас^и и нормализовања живота у овом крају. То је народ осујетио, па је на трећем збору, који је одржан 23. октобра, изабрао нови одбор из кога је искључен Душан Миладиновић. На овом збору комесар команде места Стојан Радивојевић објаснио је грађанима какви треба да изгледају нови органи власти и који су њихови задаци, улога и функција. На читавој територији деспотовачког среза у свим селима до половине 1945. изабрани су нови НОО. Међу изабраним одборницима било је највише сиромашних сељака, знатно мањи број средњих, а веома ретко бирани су и богати сељаци који у току окупације нису имали присније везе са окупатором и његовим слугама.

Интересантно је за овај крај да је врло мали број жена узео учешћа у раду. Омладина је имала највеће учешће у избору и раду првих органа власти, па се дешавало да је скоро једна трећина чланова била из редова омладине. Сви месни народноослободилачки одбори бирани су на зборовима и предлоге су давали присутни грађани, тако да је била минимална могућност да се у њих увуку некадањи сарадници окупатора. Међутим, дешавало се, као што смо поменули, и у Деспотовцу да су се извесни јатаци четника ДМ увлачили у одборе, али су они били брзо разоткривани, смењивани и на њихова места бирани поштени људи.²⁰⁾ Доласком јединица НОВ и формирањем команде места започиње у овом крају и живљи политички рад. Одржавају се зборови и митинзи. На овим зборовима народ није видно изражавао ни симпатије ни мржњу, свакако из страха јер су се у околини још увек налазиле наоружане четничке групе. Али рударски радници на зборовима и митинзима крајем октобра и у новембру показивали су и изражавали живо и јавно симпатије према КПЈ и НОВ. Крупна буржоа-

²⁰⁾ ИАС — К—7 77/1112, 88/1123, стр. 22—24.

зија (Благоје Јоцић, власник рудника, Анђелић, власник рудника „Морава“, Николић, трговац, Микетић, школски надзорник и др.) да би прикрила свој издајнички рад организовала је банкет у знак добродошлице ослободилаца НОВ. На банкет су били позвани представници команде места, и они су то прихватили, али под условом да се на банкет позову рудари, сиромашни сељаци — представници народа. Иако су организатори банкета пристали на овај услов, они то нису учинили али ни представници команде места нису присуствовали овом банкету. Овим маневром буржоазија у Деспотовцу покушала је да се представи као пријатељ нове власти. У новембру почиње хапшење сарадника окупатора на овоме терену; ухапшен је том приликом и озлоглашени сарадник Благоје Јоцић, власник рудника Баре. Он је успео да сву кривицу пребаци на свог управника рудника, па је пуштен, а управник ухапшен. Кад су за ово сазнали рудари, њихова делегација дошла је код команданта места и захтевала да се управник пусти а ухапси главни кривац Јоцић. Тако је народ од самог почетка учвршћивања нове власти помагао да прави кривци буду суђени а не невини људи.

Како се у овом крају после пораза Немаца један део четника ДМ повукао око Липовице, Пањевца и других села, то су они са својим јатацима ометали извршавање задатака новооснованих народних органа власти, па је у овоме срезу један део људства дезертирао застрашен од остатака четника. Било је случајева да су и поједини чланови неких одбора, уместо да пруже помоћ, прикривали ове дезертере и то претежно у планинским селима, где се крио четнички командант неки Божин Ђорђевић. Упркос претњама четника срез деспотовачки је извршавао успешно задатке у борби против глади, организовања рада и реда у позадини фронта. Народноослободилачки одбори у озом срезу учвршћују се као једини и истински органи власти. Чланови одбора су водили сталну бригу о збрињавању и пружању помоћи у храни и огреву сиромашним грађанима и избеглицама. За исхрану јединица НОВ на фронту само у месецу децембру грађани

овог среза предали су велике количине разне хране.") Поред овога, прикупљене су још и приличне количине намирница и расподељене сиромашним члановима породица чији су се храниоци налазили на фронту. Извесни месни НОО пружили су помоћ и у превозењу намирница и оружја за јединице НОВ које су се налазиле на фронту. Комора је возена од Јагодине до Ваљева и Зворника. Поједина села учествовала су с више запрежних возила.²⁸⁾ Ова возила су се задржавала на путу око 45 дана. Одмах по ослобођењу овог краја око 80 запрежних возила помогло је јединицама Црвене армије у превозењу муниције, топова и другог материјала до Јагодине, а неки су возили и до Тополе. Око 150 возила учествовало је недељу дана на превозењу јамског дрвета за руду Јже. Из рудника је превезено око 140 тона угља до Њуприје, а за железницу и болницу, итд. итд.²⁹⁾

Због изванредне ситуације која је настала после ослобођења сењског рударског басена и обмане четника који су користили непознавање ситуације од стране совјетског пуковника Царева органи народне власти у овом крају су се нешто доцније формирали и учврстили. Тек после протеста грађана и ликвидације четничког команданта — у Равној Реци су неколицина људи самоиницијативно основали први одбор власти и назвали га „Комитет народног ослобођења". У овај комитет, по међусобном договору, ушли су: Видан Марјановић, Пера Драгићевић, Душан Богосављевић, Ђура Грга, Сара Селић и др.³⁰⁾ Оружје узето од четника раздељено је радницима, који су образовали рудничку милицију ради обезбеђења рудника, одржавања реда и гоњења и ликвидације четничких остатака. На исти начин оформљен је и „Комитет народног ослобођења" у Сењском Руднику.

²⁷⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 7—88/1123, стр. 29:

„Пшенице 33.000, кукуруза 25.000, кромпира 28.550, меса 12.400, пасуља 6.300 кгр."

²⁸⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 29—30.

„Витанце са 35, Медвеђа са 30, Деспотовац, Богава, Миљива, Плажане са 10, Велики Поповић, Грабовица са 8 итд."

²⁹⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 28—32.

³⁰⁾ *100 година Сењског Рудника — 1853—1953*, Београд, 1953, „Рад", стр. 253.

Око 20. новембра 1944. у Равну Реку и остала рударска насеља — Сењски Рудник, Сисевац и Баре — дошао је први одред народноослободилачке војске. Била је то 20. српска бригада под командом Бошка Бањца. Уз помоћ ових оперативних јединица НОВ формиран су у овим местима до краја 1944. нови органи власти, чији је главни задатак био мобилизација људства за фронт, прикурљање хране, одеће и обуће за борце, а поред и обезбеђење несметаног рада у рудницима.

На народном збору, 20. новембра, изабран је први народноослободилачки одбор у Равној Реци. После збора у току целе ноћи трајало је заједничко весеље народа са борцима 20. бригаде и нико није помишљао на умор и спавање. Као да се кроз то хтело да истисне читаво оно мучно и страшно време окупације и беспримерног четничког терора. Преспавати то — значило је пропустити оно што се дуго година чекало, преспавати један велики историјски моменат.³¹⁾ И у осталим насељима рударског басена поновила се скоро иста слика — зборови народа који су после избора органа власти претварани у народна весеља. Истовремено, при сваком одбору формирана је од самих радника — рудара и народна милиција, која је пружила огромну помоћ учвршћивању нове власти, учешћем у чишћењу терена од остатака наоружаних четничких група. Њиховом помоћи ликвидирани су сви издајнички остаци, који су у првим данима ослобођења покушали да разбију јединство народа и омету рад и учвршћивање народне власти.

До новембра била је ослобођена скоро читава територија Србије, па је било потребно организовати народну власт способну да што пре уклони пустош коју је рат оставио за собом. Зато је Главни народноослободилачки одбор Србије, основан новембра 1941, морао да претрпи промене и да се оформи такво једно тело, сходно одлукама II заседања АВНОЈ-а од 1943, које ће у новонасталим приликама моћи да „буде највише законодавно и извршно народно представничко тело и врховни орган

³¹⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 28.

државне власти демократске Србије као федералне државе у саставу демократске федеративне Југославије".

На заседању Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије (АСНОС), одржане од 9. до 12. новембра 1944. у Београду, на основу права српског народа да одлучује о својој будућности и права да слободно организује своју власт, престао је са радом Главни народноослободилачки одбор Србије, а изабрано је ново тело — Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије. На овој скупштини оцењен је трогодишњи рад Главног народноослободилачког одбора Србије као правилан и успешан.

АСНОС је донео одлуку о формирању суда за суђење злочина и престапа против српске националне чести, јер „у време када је Србија била под фашистичком окупацијом, када је српски народ пролазио најтеже године своје историје", нашли су се у њему изроди и кукавице који су из себичних побуда сарађивали са окупатором и издали свој народ чиме су „укаљали своје национално име и част. Обнављајући своју ослобођену земљу српски народ не може оставити без казне ове злочине и преступе којима су њихови починитељи нанели штету и срамоту српском народу".³²⁾

На заседању је учествовало и 70 делегата из Поморавља.³³⁾ При народноослободилачким одборима основане су комисије за утврђивање ратних злочина и комисије за утврђивање ратне добити. Ове комисије формиране су у току новембра 1944.

Први срески одбор народне власти у Ћуприји за срез раванички изабран је почетком новембра 1944. године уз активно учешће рудара из Сењско-ресавског басена. Нешто касније, овај срески НОО био је смањен и бројао је 11 чланова. Поред председника, потпредседника и секретара, имао је поверенике за све друштвене делатности. Он је водио главну бригу за учвршћивање народноослободилачких одбора по селима и оснивање нових где још

³²⁾ Др. Леон Гершковић, *Историја народне власти*, Лррдавања и материјали, Београд, 1954. Научна књига, стр. 282—236.

³³⁾ *Стенографске белешке Народне скупштине Србије*, књ. I.

нису били оформљени. У току свога рада, до половине 1945. године овај одбор на својим седницама, поред осталог, одлучивао је о преузимању у службу службеника, при чему је критеријум био прилично оштар, али и објективан, вршио избор народног суда и судија, старао се за обезбеђење рада, законитости и јачања милиције, као и за обезбеђење економске базе путем реквизиција, разреза и сл. за борце на фронту.³⁴⁾

У децембру је одржан велики срески збор у Ћуприји на иницијативу КПЈ и среског НОО ради разобличавања ратних богаташа и реакционара. На збору је учествовало и 400 рудара из Сењског басена са транспарентима, показујући своју солидарност са мерама народне власти.

Рудари Сењског басена учествовали су у великом броју и на народном збору у Јагодини, који је организован у децембру 1944. и недвосмислено манифестовали своју оданост народној власти, КПЈ, другу Титу, учвршћивању савеза оадника и сел.-ака, братству и јединству наших народа, и осудили издајничку политику избегличке владе у ЈТондону и став краља Петра.³⁵⁾

Избор првог среског народноослободилачког одбора у Деспотовцу извршен је на скупштини 24. новембра. На овој скупштини узело је учешћа око 159 делегата, јер је свако село (а било их је 28), упутило по 3—7 делегата, што је зависило од броја становника појединих села. Делегате је одређивао месни НОО за своје подручје. Поред тога скупштини је присуствовао већи број гостију — из сваког села по један. На скупштини је изабран пленум среског НОО од 56 одборника, и из њега формиран извршни срески НОО од 13 чланова. Сваки члан извршног одбора руководио је један сектор. Одређени су: референти за сарадњу са војском, привреду, обнову, саобраћај, просвету, социјално старање, здравље, трговину и правни одсек. У извршни одбор била је изабрана омладинка Вида Ђукић, студент. У току рада, до половине 1945, овај одбор пружио је огромну помоћ команди места у Де-

³⁴⁾ Оригинални записници седница СНО Ћуприја из 1944. и 1945. г.

³⁵⁾ *100 година Сењског Рудника — 1853—1953*, Београд, 1953, „Рад“, стр. 255—256.

спотовцу у мобилизацији бораца за НОВ и прикупљању хране за фронт. Преко месних НОО прикупљена је већа количина хране са читаве територије среза.³⁶⁾

Поред тога указана је и велика помоћ ратним заробљеницима и организована исхрана бораца позадинских јединица. Одбор је водио упорну борбу против црноберзијанаца и шпекуланата који су користили недостатак артикала широке потрошње и продавали их по високим ценама у циљу богаћења. Он је пружио огромну помоћ омладини у организовању културно-забавног живота и тесно сарађивао на многим задацима са осталим друштвено-политичким организацијама.

4. децембра изабран је срески народноослободилачки одбор у Параћину који је у пленуму имао 60 чланова.

На првој среској скупштини среза беличког — 9. децембра, у Јагодини су изабрани органи народне власти за срез белички. Скупштина је отпочела рад певањем химне: „Хеј, Словени...“ Рад среске скупштине поздравили су у име АСНОС-а Животије Цветковић, у име ИОВ и ПОЈ комесар Поморавског војног подручја Караклајић, а у име Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије (УСАОС) ЈБубинка Милосављевић. На скупштини је члан Изборне комисије за округ моравски — Момчило Чупић — одржао реферат о постанку и развоју народне власти кроз НОБ. После поздравних говора, реферата и дискусија — скупштина је изабрала срески народни одбор од 15 чланова, у који је ушла и једна жена — Олга Аранђеловић, домаћица. На скупштини је изабрано и 16 делегата за окружну скупштину.

Окружна народна скупштина одржана у Јагодини 20. децембра 1944. изабрала је највиши орган власти народа у Поморављу — окружни народноослободилачки одбор. Присутни су једним минутом ћутања одали пошту палим жртвама у НОБ. На овој скупштини поздравни говор одржао је члан Главног штаба за Србију Васа Смајевић,

³⁶⁾ Оригинални записници СНОО Деспотовац за 1944/45. г.: „Пшенице 260.000, кукуруза 140.000, кромпира 128.000, меса 93.300, пасуља 50.000, масти 19.000 кгр. а затим је прикупљено сточне хране за стоку која се налазила на фронту, и то: сена 105.000, сламе 51.000, зоби 24.000 кгр. и др.“

Јединице Црвене армије и НОВ улазе у Параћин 13. октобра 1944. године (ИАС - Ф-31/47)

Дефиле инжењеријске бригаде ЈНА 9. маја 1945. године у Параћину (ИАС — Ф—31/53)

који је нагласио да данас владају људи који до сада нису владали и који до сада нису научили да владају. „Сада има официра, изашлих из редова нешколованих војника који не заостају за најславнијим официрима Црвене армије. То треба да нам да снаге и куражи у даљем раду. . .” У име Извршног одбора ЈНОФ-а говорио је Душан Петровић Шане и истакао да без жандарма и без среских начелника скупштина бира слободно први пут своју окружну власт. „Јбуди из округа моравског одговорили су својим задацима, јер се у њиховим недрина родио и живео Светозар Марковић. . .” У име омладине ГОТЗОПИЈО је Антонше Луле Исаковић, секретар окружног УСАОС за Тагодину који је истакао велику улогу омладине која свошм самопрегстрним радом доприноси да се што пре уклоне невоље које је рат за собом оставио. „Наша омладина даје свуда доказе ударничког рада, тако *тла* Рековац ударне групе а омладина Јагодине ради на Липару. . .” Скупштини је присуствовао и плота Смиљанић, из Ужипа, члан Председништва АСНОС-а. Са скупштине је 88 делегата упутило телеграме АВНОЈ-у, АСНОС-у и СКОЈ-у. Љубинка Милосављевић, члан — секретар Окружног комитета КПЈ, одржала је реферат о улози и значају органа народне власти и подвукла значат ретгтења националног питања — „да без слободе Хрвата, Македонаца, Ноногораца и других народа нема ни слободне Србите. . . Треба данас да дамо чврсте одлуке и учврстимо нашу власт, да јој добавимо ауторитет до оног степена до кога она заслужује. . .” У дискусији Сава Алексић, електпомеханичар из Равне Реке, између осталог каже: „. . . Дали смо вагон дрва за војне болнице у Београду, а пионери изграђуту пут да њихови очеви могу да копча^ птзаво и не спотичу се када иду у оудник...” Милован Миловановић, земљорадник из села Дубља, изнео је: „Не желим да сељак заузме хегемонистички став, него да добије плату према своме труду и раду. Надам се да ћемо доћи сада до највише правде. . .” Његов говор био је поздрављен бурним усклицима. Милета Радошевић, земљорадник из Милошева, сретан је што је остао жив. „Милион и више Срба побијено је, а сада треба да дамо све што имамо да бранимо нашу слободу”. Алекса

Ристић, члан НОО из Параћина, истиче да су издајце продужиле помоћу немачког оружја да чине злочине и апелује на скупштину да, поред синова које шаље у војску, треба сви да одговоре и осталим материјалним обавезама. Ређају се говорници и један радник из Јагодине, износећи своје мишљење, каже: „Када сам видео прве борце, био сам постиђен, јер је и мени било тамо место. Али није још касно да то исправим“. Предлаже скупштини да у Окружни одбор изабере највише бораца из 1941, „јер они ће умети да чувају тековине своје борбе“.

Кандидациона комисија предложила је скупштини 17 другова који се сматрају најпоштованијим и најспособнијим да уђу у окружни НОО. На овој скупштини изабрана је и Окружна скупштина од 75 посланика који ће контролисати рад Окружног одбора. Окружна скупштина имала је право да смени одбор или неког члана.

Овом приликом скупштина је усвојила предлог да се оснује одбор за прикупљање прилога за нашу браћу у Босни, Херцеговини, Лици и Далмацији. Предложена листа одбора прихваћена је акламацијом. У свим среским местима основани су одбори за прикупљање помоћи и прилога за Босну, Херцеговину, Лику и Далмацију.³⁷⁾

НАРОДНИ СУДОВИ

У току месеца децембра 1944. у свим селима среза деспотовачког образовани су општинске народни судови који су бројали од 3 до 5 чланова — поротника, а председник им је био редовно један од чланова Месног НОО. Поротници за месне судове при народноослободилачким одборима бирани су на зборовима, а гласало се или за појединачне предлоге или за целу листу — акламацијом. У току децембра основани су месни судови у Деспотовцу, Златову, Миливи, Пањевцу, Великом Поповићу, Грабовцу, Трућевцу, Медвећи и другим местима.

Тек марта на ванредној скупштини Среског народноослободилачког одбора изабран је Срески народни суд у

*) ИАС — К—1 — 58/1094.

Деспотовцу у који су ушли тројица судија као судије и 56 другова за пресудитеље — поротнике овога суда.

На збору одржаном 1. фебруара 1945. у сали хотела „Палас“ у Јагодини изабран је месни суд при НОО. Међутим, предложена листу од стране кандидационе комисије збор није прихватио. У дискусији, која је настала око кандидовања Чедомира Ђорђевића, нису изнесени разлози али он није био прихваћен за судију-поротника. Такође није прихваћена ни кандидација Боже Анђелковића, кога је демаскирао Стоичевић, члан Окружног НОО, који је на збору тврдио да је судија Анђелковић био „члан равногорског суда“ и да му је он, као и целој породици Стоичевића, судио. Ови су кандидати замењени новим члановима које је збор предложио.³⁸⁾

После овога основани су народни судови и у селима среза беличког.

У пролеће 1945. основан је и месни народни суд у Параћину који је, као и сви судови основани у Поморављу, решавао предмете црне берзе, шпекулације, крађе, преваре и друге прекршаје.³⁹⁾

СТВАРАЊЕ НАРОДНЕ МИЛИЦИЈЕ

Фебруара 1945. у Јагодини је формирана команда милиције у коју је из Параћинског, Ћупријског и Јагодинског батаљона КНОЈ-а одабрано по 60 бораца и од њих у овим местима формиране јединице народне милиције.⁴⁰⁾ У истом месецу из људства и руководства војно-позадинских јединица на терену среза деспотовачког формиран су органи народне милиције. Органи милиције требало је да учвршћују ауторитет народне власти, да обезбеђују ред и мир, да штите тековине народне револуције.

Органи милиције и ОЗНЕ неколико година после ослобођења имали су још увек посла око чишћења терена од остатака разних непријатеља народа. У срез-

³⁸⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

³⁹⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 51.

⁴⁰⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 52.

вима Поморавља у току 1944. и половином 1945. било је јачих група одметника, огорчених противника НОП-а, који су ометали учвршћивање народне власти и извршавање задатака осталих друштвено-политичких организација. У току окупације ови су крајеви били познати као јача упоришта четника, јер су на томе терену деловале војне формације и позадинска четничка власт, која је створила приличну мрежу јатака. Поред одметника из Поморавља често су се пребацивале одметничке групе из других срезова, као група „тромораца“ из Груже, затим из срезова жичког, крушевачког, групе одметника из околине Чачка, Варварина и других места. Ове одметничке групе вршиле су разне злочине — убијале најбоље активисте, пљачкале задруге, грађане и сл., и давале подршку остацима реакције. У срезу левачком није било села у коме ови одметници нису имали своје јатаке. Јатаци су им обично били имућни људи, сарадници четнички за време окупације. Рачуна се да их је било око 350 четничких јатака. Поред тога, било је и таквих јатака који су давали предлоге одметницима за убијање активиста НОП-а. Четнички јатак из Богалинаца известио је групу одметника, а ови су убили двојицу активиста из Богалинаца. По налогу јатака из Драгова, четници су убили двојицу активиста.⁴¹⁾ Повлачењем окупатора из среза беличког, четници ДМ одржали су 20. октобра 1944. код манастира у Иванковачком Прњавору састанак и договорили се да се повуку у Босну, јер су сматрали да су јединице НОВ и Црвене армије само на пролазу. После овога само најокорелији кољаша повукли су се у Босну, а неки су се вратили тако да их је крајем 1944. било негде око 300. До 1947. сви су били ликвидирани.

На терену раваничког среза кретало се неколико одметника и уз помоћ својих јатака одојали су се све до 1947. када су их органи милиције и УДБ-е ликвидирали.

На територији деспотовачког среза после повлачења окупаторске војске остало је доста четника ДМ који су водили борбу против нове власти. Овим одметничким групама су се повремено придруживали и поједини де-

“) ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 279—180.

зертери из НОВ, који су се кретали махом у планинским селима — Липовици, Пањевцу, Сладаји, Стрмостену, јер су били погодни за кретање и прикривање од потера милиције и ОЗНЕ. И овде је било доста јатака који су углавном били родитељи или други рођаци одметника, као и богати сељаци. Ови одметници су и овде вршили напад на новоформиране органе власти, активисте разних друштвено-политичких организација, убијали их и на тај начин застрашивали народ да не помаже нову власт. ~)

Снаге војне позадине, народна милиција и ОЗНА, у априлу 1945. сукобиле су се са остацима четника и дезерттерима близу села Сладаје и том приликом су погинула два дезертера.⁴³⁾

ОБНОВА У ПОМОРАВЉУ

После ослобођења Поморавља предузете су мере за рашчишћавање порушених градова, успостављање саобраћаја, подизање порушених мостова, оспособљавање рудника, фабрика и предузећа за рад, јер је за време окупације све било страховито оштећено и исцрпљено. Народ се латио посла да што пре разрушену привреду доведе у нормално стање. Уз помоћ Партије, народне власти и других друштвено-политичких организација, са беспримерним еланом је започело обнављање у овом округу.

Пошто су јединице НОВ и Црвене армије пресекле Немцима одступницу код Лапова (пре Лапово ослобођено — прим. МПЈ), железнички возни парк остао је у Јагодини. Немци су минирали локомотиве и већи број вагона. На станици у Јагодини остало је око 20 локомотива и много вагона. После 17. октобра око 20 железничара са машиновођом Миланом Аранђеловићем почели су да раскрчују главни колосек на железничкој станици, јер су шине биле оштећене, а само на споредним колосецима где-где биле су у квару. Железнички мост на Белици био је порушен и једна локомотива је била у реци. У

⁴²⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 36.

⁴³⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 36.

року од 25 дана железничари су све мање оштећене локомотиве и вагоне отпремили у разне радионице ради оправке и прикупили већу количину изоловане жице, остатака бакра и др. и послали ложионици у Ћуприју.⁴⁴⁾ На прузи Јагодина—Багрдан била су порушена два железничка моста и они су за кратко време подигнути и успостављен је саобраћај.⁴⁵⁾

За време окупације најтеже су настрадали рудници Сењско-ресавског басена. Одржавање јама и извозни путеви и чести јамски пожари упропастили су и онако недовољну механизацију и довели руднике у такво стање да су се после ослобођења морали да улажу огромни напори радних колектива за њихово оспособљавање. Потражња за угљем била је огромна. За зиму је требало снабдети болнице у којима је био велики број рањеника, установе, школе и грађанство — превести тоне разног материјала и животних намирница из једног краја у други. Од рудара се очекивало много, и све су очи биле упрте у њих, а они, свесни положаја у коме се налази не само Поморавље него и читава земља, прегли су свом снагом да створе животну снагу главним артеријама наше привреде. У овој борби рудари Сењског басена добровољно су остајали често и по 16 часова, борећи се с подмуклим јамским ватрама у руднику. Заједно са комунистима они су у херојској борби, улажући огромне напоре, победили. Потреба за угљем била је велика, па чести састанци чланица Партије, синдикалних организација и одсека за индустрију при окружном НОО били су испуњени одлукама о производњи и расподели угља.

Априла месеца 1945. на конференцији Окружног НОО у Јагодини донета је резолуција о планском превозу угља (за грађанство, социјалне установе, предузећа и др.) из 9 рудника на територији Поморавља, у којима је у то доба било 3.187 рудара и намештеника.⁴⁶⁾

Истовремено преко Партије, народне власти и синдиката, као и осталих друштвено-политичких организа-

⁴⁴⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

⁴⁵⁾ ИАС — К—3 — 122/1292.

⁴⁶⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

ција, развила се широка акција у народу да се обнове и други индустријски објекти, да се обнови занатство, трговина.

На територији овога округа 32 индустријска предузећа требало је потпуно или делимично обновити и оспособити за рад, јер је непријатељ и њих оставио у опустошеном стању. Правилно схватање радника што брже обнове довела је дотле да се већ априла 1945. могло констатовати да је већи део индустријских предузећа имао задовољавајућу производњу. Међутим, осећао се велики недостатак сировина и неке фабрике су радиле смањеним капацитетом (фабрика квасца, фабрика сухомеснатих производа и др.). Међутим, неке нису уопште радиле (фабрика шпиритуса) али на тражење радника омогућено је да и ова фабрика почне с радом. До априла извесне фабрике радиле су највише за војне потребе а од тада производиле су и за грађанство и своје производе продавале на тржишту по слободним ценама. Фабрика штофа у Параћину радила је скоро од самог ослобођења. Већ у априлу, пошто је подмирила све потребе војске, имала је извесне резерве робе и за грађанство. Фабрика шећера у Туприји, која је у то доба радила с највећим бројем радника, око 900, радила је од почетка ослобођења без сметњи. Залихе шећера које је она остварила расподеле су за пасивне крајеве, болнице, одојчад, болеснике и социјалне установе. У овом месецу оспособљена је за рад фабрика воћа и поврћа која је располагала с довољном воћном пулпом, али је није могла прерађивати, јер није имала довољно шећера.

Предузећа мањег значаја до половине 1945. нису била започела рад, јер су нека чекала на сезону, као што су црепане, а друга су се тек припремала. На овој територији поред споменутих фабрика биле су још фабрика стакла, зејтина (Параћин), балона (Багрдан), шешира (Јагодина), бонбона (Параћин), цемента (Поповац), пива, слада и квасца (Јагодина), две електричне централе, две ливнице гвожђа, два предузећа за прераду хартије, једна брикетница, седам млинова и шест црепана.⁴⁷⁾

⁴⁷⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

Занатство је у току окупације било упропашћено. Занатлије су тавориле и радиле онолико колико је било материјала до кога су иначе тешко долазиле.⁴⁸⁾ По ослобођењу у свим среским местима отворене су ковачке и поткивачке радње, а настојало се да се исте отворе и у сваком селу да би се могли оправљати пољопривредни алати и да се стока уредно поткива. У Јагодини је отворена радионица за израду клинаца која је већ подмиривала локалне потребе, а од половине 1945. своје залихе уступала и другим окрузима. После ослобођења организована је и столарска радионица. Почетком 1945. у свим занатским удружењима изабране су нове управе и комисије за полагање помоћничких и мајсторских испита. Органи народне власти код неког трговца који није био пријавио робу у предвиђеном року нашли су у скровишту одела и веша у тој количини да се могло обући комплет неколико стотина људи. Он се, као и многи други којима је пронађена сакривена роба, правдао и жалио да је то његова приватна својина, а власти су му исту конфисковале без икакве накнаде.⁴⁸⁾

У округу је било и народних непријатеља којима се по пресуди војног суда требало да конфискује целокупна имовина. Конфисковање имовине осуђених лица од стране војног суда у почетку су вршиле војне власти, и до маја 1945. тим имањима управљале, када је донесена одлука да се управа пренесе на окружни одбор, односно на тела за управу народних добара при народноослободилачким одборима.

По ослобођењу у овом крају се осетила несташница пољопривредних алата, па се окружни одбор ангажовао и у набавци мотика и ашова, српова и коса, гвоздених грабуља, вила и лопата, плугова и дрљача, шина за оков кола, итд.

До априла 1945. извршена су два разреза хране и намирница у Поморављу, а за потребе фронта и исхрану непроизвођачког становништва и радника по фабрикама и предузећима. Народ се одазивао потпуно и измирио

⁴⁸⁾ ИАС — Ф. — 16/1—25.

«) ИАС — К—1 — 58/1094.

све предвиђене количине. Међутим отпор су давали богати сељаци и поседници пољопривредних имања који су живели у варошима. Међу њима било је и таквих који су располагали са 100 и више хектара и жалили се на разрез, па су се чак позивали и на „правичан“ разрез за време окупације. Тако се један трговац, поседник великог имања, у својој жалби Окружном НОО жалио на велики разрез, а он је „дао казан руској војсци, па није право да даје сада и толике реквизиције. . .“⁶⁰) Жалбе ових богаташа биле су одбациване и они су морали да измире тражене количине хране и др.

ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Паралелно са стварањем органа власти почело се и са стварањем партијских организација.

Октобра 1944. образована је Изборна комисија КПЈ за округ моравски чији је задатак био да створи нове партијске организације на овом терену. Она је сарађивала са командом поморавског војног подручја — да се што пре позадина оспособи за успешније савлађивање задатака и спровођење акција у повезивању фронта и народа, политичком васпитању маса, заузимању става према затеченим реакционарним и непријатељским остацима, указујући новооснованим органима народне власти и осталим друштвено-политичким организацијама — најбољи пут за решавање свих проблема. Ово је било највише политичко партијско тело КПЈ које постаје главни покретач у организовању целокупног економско-друштвено-политичког рада и живота народних маса. Све акције у Поморављу предузимане од стране народноослободилачких одбора, друштвених организација — народног ослободилачког фронта, антифашистичког фронта жена и васпитних организација, КПЈ, СКОЈ-а и УСАОС-а — директивно је хармонизирала ова комисија одређујући целисходну тактику. Изборну комисију сачињавали су ЈБубинка Милосављевић, политички секретар, Драгослав

Ђорђевић Гоша, организациони секретар и чланови — Момчило Чупић, Антоније Исаковић, Милорад Константиновић и Витомир Цветковић. После извесног времена формиран је Окружни комитет КПЈ за Јагодину у саставу: ЈБубинка Милосављевић, политички секретар, Момчило Ћупић, организациони секретар, Милорад Константиновић, Антоније Исаковић, Јуре Сарић, Милорад Поњавић, командант команде поморавског подручја и Витомир Цветковић који су сачињавали Биро Окружног комитета.

Фебруара 1945. на Изборној окружној конференцији, одржаној у сали Окружног суда у Јагодини, присуствовао је и Петар Стамболић. На овој конференцији изабран је Гленум Окружног комитета за Јагодину у који су ушли поред поменутих чланова бироа ОК и секретари среских комитета: Добривоје Бошковић (Деспотовац), Милосав Живановић (Јагодина), Ратомир Ристић (Свилајнац), Животије Цветковић, из Драгоцета. На истој конференцији изабрани су и делегати за Оснивачки конгрес КПЈ Србије. За делегате су изабрани сви чланови бироа ОК, као и секретари среских комитета КПЈ и др.

Марта формиран је нови Окружни комитет КПЈ за Јагодину. На годишњој конференцији извештај о протеклом раду поднео је Момчило Чупић, а затим је изабран Окружни комитет: ЈБубинка Милосављевић, политички секретар, Момчило Чупић, организациони секретар, Антоније Исаковић, Добривоје Бошковић, Милосав Живановић, Ратомир Ристић, Јуре Сарић, Чеда Ђурђевић, Моша Јекић, потпуковник, Животије Цветковић, из Драгоцета, и Зорипа Милосављевић, из Багрдана — који су сачињавали биро ОК КПЈ за округ моравски и радили у овом саставу до марта 1947. године.⁵¹⁾

У току октобра и новембра 1944. формирају се прве партијске организације уз помоћ ОК КПЈ за округ моравски и политичких радника НОВ који су се у то време налазили на овом терену. По формирању партијских организација образовани су и срески комитети који су се најпре звали среска поверенства КПЈ, а од краја фебру-

⁵¹⁾ ИАС — К—3 — 118/1288.

ара 1945. већ се зову — срески комитети КПЈ. У овим поверенствима односно комитетима сваки члан имао је свој одређен сектор рада, спроводио одлуке и мере и подносио извештаје на састанцима комитета.

Крајем октобра и почетком новембра формирано је Среско поверенство у Ћуприји и сачињавали су га Радивоје Сибиновић, железнички чиновник, који је водио политички сектор и ЈНОФ, Михајло Благојевић, комесар команде места, који је водио сектор привреде, Зорица Дамњановић, студент, која је водила агитацију и пропаганду, Михајло Живковић, професор, који је радио на формирању и учвршћивању народне власти и Иван Путрић, радник, који је био задужен радом у синдикату.⁶²⁾ На територији вароши Ћуприје формиране су најпре две партијске ћелије у ложионици и две градске.

4. и 5. новембра формирано је Среско поверенство за срез левачки у Рековцу у саставу: Никола Станковић, комесар команде места, Јован Стефановић, Димитрије Станојевић.

У току новембра основано је Среско поверенство у Свилајнцу и њега су сачињавали — Ратомир Ристић Сеља, студент медицине, Милутин Жижић, Ната Радловић, домаћица и Мирко Тоскић, радник. У Свилајнцу је постојала и партијска организација од 13 чланова.⁵⁸⁾

У току децембра формирано је Поверенство у Параћину. За секретара изабран је Бранко Делић Дева,⁵⁴⁾ политички секретар, Добривоје Бошковић, организациони секретар, Марија Јагодић и Драгиша Урдаревић, који се тада налазио на дужности војног делегата фабрике штофа. У овом саставу Поверенство је радило све до краја јануара 1945. Крајем јануара отишао је Добривоје Бошковић за секретара Среског поверенства у Деспотовцу. На овој дужности се налазио до 7. марта 1945, када је одлуком ОК КПЈ враћен у Срески комитет у Параћину

⁵⁸⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, 75/1110, стр. 3-4.

⁵⁹⁾ ИАС — К—8 — 90/1125.

⁶⁰⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 18.

Дева је погинуо као командант батаљона код Бакова, априла 1945. у борби за коначно ослобођење наше земље.

за политичког секретара. У априлу Марија Јагодић отишла је за члана ПК СКОЈ-а, а на њено место кооптирана је за члана комитета Стојанка Радошевић, професор. Маја Срески комитет КПЈ у Параћину проширује се и у овом саставу ради до ослобођења земље. Добривоје Бошковић, политички секретар, Бранко Цветковић, Миле Станковић, Драгослав Симоновић, Миле Чалић, комесар команде места, Стојанка Радошевић, професор и Бора Милић. Чланови Среског комитета пружали су помоћ у раду партијским ћелијама у граду и селима.⁵⁵⁾

Среско поверенство КПЈ за белички срез формирано је почетком 1945. За политичког секретара изабран је Јуре Сарић, а чланови су били Милосав Живановић, командант места, Вида Милосављевић Кева, која је имала сектор рада са женама, Животије Цветковић — сектор власти и Витомир Петковић, сектор рада са омладином.

У Деспотовцу Среско поверенство формирано је крајем јануара 1945. и чинили су га Добривоје Бошковић Бошко, политички секретар, Стојан Радивојевић, комесар команде места, Вида Ђукић, студент, имала је сектор омладине, Светомир Ракић, Бранко Новаковић, земљорадник, и нешто доцније Славко Ристић, који је имао сектор власти. Због јаког утицаја четника ДМ у овом крају критеријум за пријем у чланство КПЈ није био најстрожији, али су вршене строге провере кандидата за пријем. Карактеристично је како су примљени први чланови у овом месту. Чланови Среског поверенства у току фебруара договоре се да једном демонстрацијом „напада четника ДМ“ провере и оцене спремност за борбу против четника неких људи, кандидата за чланство КПЈ. Дан раније лансирају вест како се, тобож, четници на оближњем брду код Деспотовца скупљају и припремају напад. Један број чланова поверенства оде кришом на брдо а други део с кандидатима пође с оружјем и бомбама на „четнике“. Разуме се да у овом „нападу“ сви кандидати нису показали срчаност и оданост, али они најхрабрији после ове демонстрације примљени су

у КПЈ. Тако је прва организација КПЈ у Деспотовцу бројала 5 — 6 чланова.⁵⁶⁾

Градски комитети КПЈ у варошима формиран су тек у лето 1945.

Партијске ћелије по селима у округу највећим делом формиране су крајем 1944. и у току 1945. године.

МАСОВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ — ЈНОФ, АФЖ И СИНДИКАТИ

Организације Јединственог народноослободилачког фронта основане су у току новембра и децембра 1944. најпре у градовима а затим и у селима. Период до коначног ослобођења земље испуњен је живим политичким радом. На бројним и честим конференцијама, зборовима и митинзима објашњавана је политичка ситуација код нас и у свету. Нарочито је било потребно борити се против назадно расположених грађана, који су сарађивали са окупатором и страховали од „освете партизана“ и измишљали разне лажи. Овде се нису могле применити само административне мере већ најпре политичке — разобличавање политичких противника нове Југославије. Трибина народног фронта постала је место са кога се указивало на све што је добро и осуђивало штетно. Место на коме се колективно договарало о свим питањима живота и рада. Народни фронт постао је организатор свих акција против сарадника окупатора: одузимања бирачког права и др. Народни фронт је указивао огромну подршку народним властима и развио широку акцију на скупљању хране, одеће, обуће за фронт, у организовању и снабдевању болница, обнови градова и привреде, у борби против шпекуланата и високих цена и др. Без тако широке масовне основице није се могло ни замислити тако брзо уклањање пустоши, нормализовање живота и оспособљавање привреде.

Организација антифашистичког фронта жена на територији бившег моравског округа није постојала за време рата. Међутим, активност жена на овој територији

⁵⁶⁾ ИАС — К—3 — 118/1288.

осетила се тек при крају 1944, тако да су раније него што су приступиле формирању својих организација активно учествовале на скупљању вуне, изради џемпера, рукавица, чарапа за борце НОР-а, и у тој својој активности нису престајале све до ослобођења земље. На пример, жене Медвеђе, Великог Поповића и других села у деспотовачком срезу још док нису имале своје организације самоиницијативно и у групама спремале су и носиле поклоне рањеним борцима који су се налазили на лечењу у болници у Свилајнцу.

Организације жена су се после ослобођења неравномерно формирале, најпре у градовима па у селима, а у неким крајевима чак и после ослобођења што је било условљено друштвено-културним и политичким факторима. Вековна неравноправност и културна заосталост жена, њихова политичка обесправљеност, навика и обичаји да се жена има само старати о неговању деце — да припада породици, кући — дошла је и овом приликом до изражаја. О културној непросвећености жена сведочи и чињеница да је био велики број неписмених, тако да је на територији деспотовачког среза било у појединим селима чак око 80—90% неписмених.⁵⁷⁾

Прве организације жена формиране су у градовима — Јагодини, Параћину и Ћуприји, одмах по ослобођењу и успеле да својим радом окупе један велики број за своје акције у помагању фронта и позадине.

Крајем 1944. и почетком 1945. основани су месни, срески, и окружни одбор АФЖ. Активност организација АФЖ огледа се на сакупљању намирница за фронт, неговању болесника у болницама., активном раду на оснивању својих организација по селима, оснивању читалачких група и аналфабетских течајева, организовању ратних радионица и др.

Новембра 1944. омладинке и чланице АФЖ у Параћину на добровољној основи организовале су плетару — плетарска бригада — у којој су се за војнике плели џемпери, рукавице, шалови, чарапе и др. На послу је било ангажовано око 200 радница. Све предиво добијано

*) ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123.

је из фабрике штофа. Плетара је била у саставу команде места. Дешавало се да војници на пролазу кроз Параћин добију за 2—3 сата оплетен џемпер и друге ствари, јер би том приликом свака радила по један део. Радило се 8 сати и бесплатно. Плетара је расформирана крајем априла 1945.⁵⁸⁾ Десетак жена из Ћуприје, претежно кројачица, отишло је са 45. дивизијом НОВ и за све време рата помагале су у шивењу војничких одећа, рубља и др. Многе жене из Деспотовца, Ћуприје, Параћина, Јагодине и других места отишле су и као борци.

До половине маја 1945. средња организација АФЖ у Јагодини обухватила је у свом раду 1.528 жена. У Јагодини је било 568 неписмених жена од 11 до 45 година. Организовано је 11 аналфабетских течајева на којима су се ове жене описмењавале. У вароши у читалачким групама обухваћено је 713 жена у 42 групе. Читалачке групе обрађивале су чланке из „Борбе“, „Жене данас“, експозе маршала Тита и „Жена у НОБ“ и др. У Јагодини јануара 1945. основано је градско саветовалиште за младе мајке које имају децу од 1 до 10 година. У вези са одгојем деце и хигијене жене одржавана су предавања. Од 15. марта у Јагодини ради млекарска задруга у којој су чланице АФЖ дежурале, помагале око издавања млека, прања судова и просторија млекаре. И у осталим местима жене су се истицале у овим пословима као и у прикупљању новчаних прилога, прању рубља борцима који су се налазили у позадини, скупљању опанака, копгуља, поњава и другог за борце на фронту. Бринуле су се о незбринутим деци, припремале пакете за рањене борце и др. При својим организацијама имале су одборе који су се бринули о забави и разоноди.⁵⁹⁾

Од јануара 1945. осниване су синдикалне подружнице у округу, које су после прекида рада од 1940. године постале поново велика снага у животу и раду радника. У ово време синдикати постају врело новог кадра за Партију и СКОЈ. Они су показали активност

⁵⁸⁾ ИАС — К—3 — 119/1289.

⁵⁹⁾ Оригинални извештаји АФЖ-а из Јагодине, од 1945. г.

у борби против шпекулације и набијања цена. Сарађују са управама у погледу одређивања плата радника, у решавању односа у предузећима и установама.

Под руководством Партије и синдиката предузимају се мере за одржавање курсева за идеолошко образовање радника. Синдикалне организације, за идеолошко образовање, формирале су народне универзитете, читалачке групе, предавања, курсеве и др. У раду синдиката у Јагодини до маја 1945. организовано је 362 жене: 130 индустријских радница, 65 занатских радница и 167 интелектуалки.⁶⁰⁾

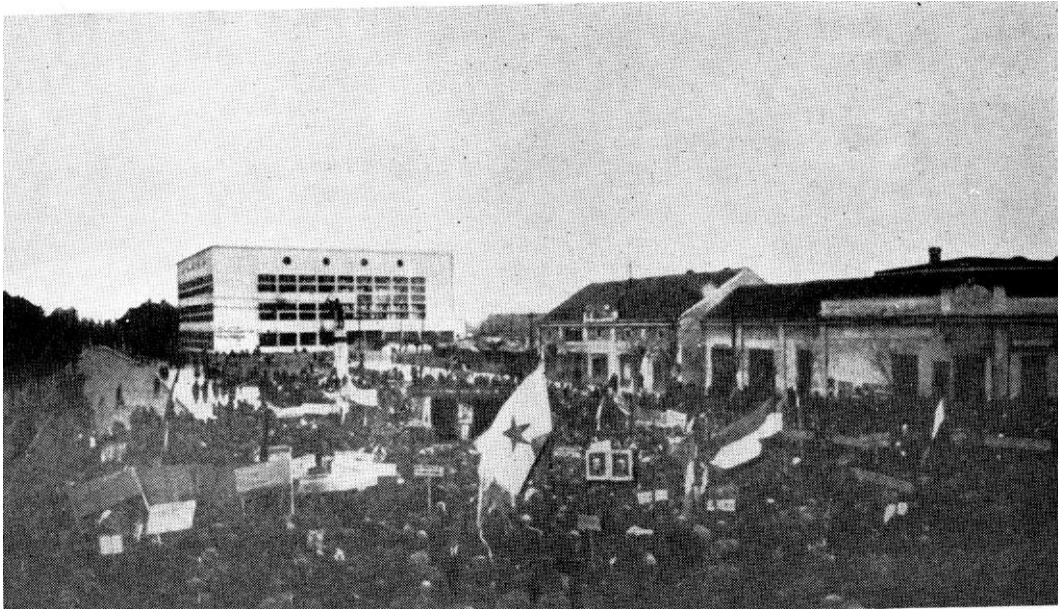
У првим данима било је доста лутања у тражењу праве садржине рада синдикалних организација, јер су биле оптерећене разним пословима који нису били у њиховој надлежности. Међутим, оне су брзо исправиле ове грешке и бациле су се свом снагом на идеолошко-политичко уздизање радника и на подизање њихове стручне спреме, како би могли што више да допринесу изградњи своје социјалистичке домовине.

ФОРМИРАЊЕ СКОЈ-а И УСАОС-а

Омладинске организације формиране су у току новембра и децембра 1944. године.

Окружни комитет СКОЈ-а формиран је у Јагодини 23. новембра у саставу: Антоније Исаковић, секретар, Зорица Милосављевић, организациони секретар, чланови: ЈБубиша Ракић, Ена Милановић и Миодраг Павловић, а почетком 1945. кооптиран је за члана Тихомир Стојановић. Одмах по оснивању организовани су скојевски активни на читавој територији округа. Из редова натбољих скојеваца формирана су среска и месна тгководства СКОЈ-а у Свилајнцу, Рековцу, Јагодини, Параћину и Ћуприји. Такође су основани пунктови за поенотече штампе у Марковцу за Свилајнац, у Јагодини за Рековац, у Ћуприји за Деспотовац и Сењско-ресавски басен, јер су ова места била ван железничких комуникација.

⁶⁰⁾ Оригинални извештаји АФЖ-а из Јагодине, од 1945. г.

Манифестације 27. марта 1945. године у Јагодини (ИАС - Ф-31/21)

Радна акција омладине Моравске бригаде на Црном врху 1945.
године (ИАС — Ф—31/7)

Крајем новембра 1944. године дошао је на састанак ОК Драги Стаменковић, секретар ПК СКОЈ-а и том приликом изнесено је бројно стање чланова на територији Поморавља. Половином децембра на другом састанку ОК СКОЈ-а изнесено је бројно стање у округу: у беличком срезу било је 4 члана среског руководства, 5 месног руководства, 7 актива са 27 чланова — од тога 14 чланова на селу. У левачком срезу среско руководство имало је 7 чланова и групу СКОЈ-а од 37 чланова. УСАОС је тада имао 22 одбора који су изабрани на зборовима у селима. На овим зборовима био је велики интерес омладине, и у Драгову је било присутно 400 омладинаца. У ресавском срезу било је 5 актива са 31 скојевцем, а у селима 5 актива са 24 члана и 8 одбора УСАОС-а. У деспотовачком срезу 4 члана СКОЈ-а, 15 одбора УСАОС-а, и у селу 1 актив СКОЈ-а. У Сењском Руднику постајао је актив од 5 чланова, у Равној Реци од 6, у фабрици шећера 3 члана, а у самој Ћуприји 4 актива са 33 члана. У Параћину постајао је актив од 3 члана СКОЈ-а. У фабрици штофа и стакла један актив од 3 скојевца и у три села један актив. У фабрици стакла и штофа радили су одбори УСАОС-а. У срезу левачком било је 33 одбора УСАОС-а. У овом срезу одзив сељака за мобилизацију био је одличан.⁶¹⁾

Најосновнији облик рада организације СКОЈ-а били су партијски састанци. Они су држани једанпут недељно, а некад и више пута у недељи. Почетком 1945. држани су ређе. Рад у скојевским активима био је углавном на практичним задацима, а разрада теоретских питања била је ређа. Скојевци су све задатке спроводили са омладином окупљеном у УСАОС-у. Најважнији задатак скојевских актива и омладинске организације УСАОС-а био је да развију такмичарски дух код омладине у производњи, да раде на стварању солидарности омладине, организовању помоћи војсци, рањеницима у болници, организовању пионирских организација у градовима и селима, стварању фискултурних друштава и др. У Параћину одбор УСАОС-а формирао је пионирски

⁶¹⁾ ИАС — К—3 — 120/1290.

одред „Бранко Крсмановић”, који је обухватио преко 200 деце. Пионирски одреди формиран су и у Јагодини, Ћуприји, Деспотовцу и другим местима. Деца су помагала омладинцима у многим акцијама. Одреди пионира учествовали су и на слету у Београду 23. маја 1945. године. Културно-просветни одбори УСАОС-а припремали су приредбе и одржавали их у селима. Често су приредбе давале пре конференције на којима су бирани одбори УСАОС-а. Одбори УСАОС-а организовали су у марту прославу светске омладинске недеље и на припремама су обухватили велики број омладине.⁶²⁾

Скојевске организације и одбори УСАОС-а радили су нарочито активно на помагању фронта: скупљању хране, одеће, обуће, новца, обнови, радним акцијама и др. Све ове акције биле су синхронизоване са акцијама ЈНОФ-а и АФЖ-а. Читав рад омладине развијао се кроз такмичење њихових организација. Они су спровели такмичење за уређење домова, организовање пионира, слање дописа са радних места и акција, издавање зидних новина, развили борбу за побољшање хигијенских услова у раду и организовање аналфабетских течајева и др.

2. јануара 1945. на састанку ОК СКОЈ-а одлучено је по директиви ПК СКОЈ-а да се организује један батаљон састављен од скојеваца и омладинаца УСАОС-а који ће ићи на сечу дрва на Црноме врху (Бор—Кучево). За ову акцију јавило се преко 100 омладинаца, иако је било речено да ће бити упућено само 70.

13. јануара I моравски радни омладински батаљон кренуо је на акцију са 88 омладинаца — 29 скојеваца и 59 чланова УСАОС-а. Батаљон је кренуо под руководством Косте Костића, команданта, и Миодрага Павловића, комесара. Батаљон је имао шест десетина. Благовремено је од стране ОК СКОЈ-а обезбеђена храна, а одећу и обућу обезбедили су сами омладинци. У батаљону је постојала организација СКОЈ-а која је руководила акцијом, а свака десетина имала је свој актив. I моравски омладински радни батаљон у заједници са 20 скојеваца из космајског среза изградили су бараке за смештај ба-

⁶²⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, К—7 — 77/1112 и 88/1123.

^ таљона на Дрном врху за омладинце из читаве Србије. За време радне акције на Црном врху нарочито је обрађена пажња на политичко изграђивање омладине. Одржавани су састанци на којима су тумачени организациони принципи и задаци скојевске организације. Учвршћивање дисциплине вршило се путем критике и самокритике. Свака десетина, па и батаљон, издавали су своје зидне новине, слати су дописи за штампу, а батаљон је имао и свој хор. Омладинци су одлучили да један дан у недељи не примају храну да би се иста послала на фронт нашим борцима. Пакете које су добијали колективно су делили.

Крајем фебруара за командира батаљона долази Љуба Петровић, а за комесара Витомир Петковић, јер је у то време стигао и Други моравски батаљон на акцију. Омладинци из моравског батаљона нарочито су се истакли на изградњи пруге Црни врх—Бор, којом су дрва требало да се извезу. Радни елан био је изванредан. Норме су високо пребациване. Дух такмичења толико је обухватио омладинце да су се извесни батаљони искрадали ноћу по снегу и одлазили на радна места да би што пре и више допремили дрва. Дрва су се гомилала и све се није могло да допреми до железничке станице. У једној вртачи било је 96 кубика дрва и постајала је опасност да ту и пропадну. На позив штаба сече јавио се I моравски батаљон и на рукама у ланцу из вртаче изнео сва дрва. Овим изванредним примером пожртвовања и самопрегора стекли су углед код осталих батаљона. Исхрана, због великих сметова, често је била отежана и камиони нису могли да долазе до радилишта и доносе храну због чега су омладинци морали да иду по снегу по 5 км. да би је у ћебадима и казанима пренели. Одећа и обућа за време ове радне акције потпуно је дотрајала код многих, али су омладинци ово подносили храбро, јер су знали да се њихови другови на фронту боре са много већим тешкоћама.

4. априла батаљони су се вратили. Прекаљени омладинци у овој акцији постају окосница омладинских руководства у моравском округу, а доцније и у партијском раду. Велики део омладинаца I и II батаљона за

време акције на Црном врху постали су чланови СКОЈ-а а међу њима 5 и чланови КПЈ.⁶³⁾

1. маја на великој прослави међународног дана рада и солидарности I и II батаљон узели су видно учешће. То је уједно и прва прослава 1. маја у слободном Поморављу.

*
*   *

У најбурнијим и најсудбоноснијим данима историје наших народа Поморавље је поднело велике људске и материјалне жртве у борби против фашизма и домаћих издајника.

Поморавски партизански одред имао је 1941. г. 500 бораца. У току I непријатељске офанзиве скоро полови-на одреда је изгинула. Формирањем II пролетерске бригаде — 1942. г. велики део бораца овог одреда ушао је у њен састав. Револуцију је преживело преко 30 бораца.

Из I и II ресавске партизанске чете која је до краја 1941. дејствовала у саставу Другог шумадијског партизанског одреда а од тада у саставу Пожаревачког одреда — од око 150 бораца остали су у животу само Вита Цветковић и Ратомир Ристић Сеља.

На осталим фронтovima у борби за коначно ослобођење земље погинуло је око 2.000 бораца.

За своје херојске подвиге у револуцији са територије Поморавља проглашено је 10 народних хероја, од којих је 8 погинуло и то: професор Милан Мијалковић Чича,⁶⁵⁾ Бранко Крсмановић, студент,⁶⁶⁾ Јазар Лаза Стојановић, службеник,⁶⁷⁾ Рада Миљковић, учитељица,⁶⁸⁾ Јоца Милосављевић, студент медицине,⁶⁹⁾ Момчило Поповић Озрен, инжењер шумарства,⁷⁰⁾ Радисав Никчевић, правник,⁷¹⁾ и Миодраг Новаковић Цуца, графички радник,⁷²⁾ а остали у животу Милоје Милојевић⁷³⁾ и Перица Грачанин.

⇒) ИАС — К—3 — 121/1291.

в5 73) *Зборник народних хероја Југославије*, Београд, 1957., стр. 497, 393, 742, 518, 510, 635, 562, 564, 501.

Својим радом пре рата и организовањем припрема устанка против непријатеља Комунистичка партија Југославије придобила је огромно поверење и најискреније симпатије народа Поморавља. У херојској, величанственој борби народа Југославије, Поморавље је дало свој удео искрено, смело, поштено и са пуно љубави. Данас Поморавље учествује новом снагом у изградњи социјалистичке домовине.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I део

- ИАС — К—1 — 58/1094: Грађа за хронику Светозарева.
- ИАС — К—3 — 18/601: Историја НОВ-а среза белничког (стенограф. белешке).
33/965: Необјављена хроника Шантаровца од Миодрага П. Јовавовића, професора
61/1097: Необјављена хроника Драгоцвета од Драгољуба Милошевића.
62/1098: Изјава Атанасша Тошића из Светозарева.
69/1105: Говор Славке Ђурђевић.
114/1275: Изјава Свете Милосављевића, учитеља из Светозарева.
116/1277: Изјава Станимира Раковца, лекара из Светозарева.
- ИАС — К—4 — 15/598: Историја Партије Ђуприје (стен. белешке).
16/599: Историја НОБ-а среза раваничког (стеногр. белешке).
46/1061: Необјављена хроника Ђуприје, III део, од Д. Ђулића и М. Милачића.
- ИАС — К—5 — 12/595: Стен. белешке са састанка у Параћину.
27/959: Изјава Будимира Глишића, служб. из Параћина.
29/961: О раду Радничког културног певачког друштва „Цанкар“ у Параћину.
80/1115: Монографија о развоју НОБ-а у параћинском срезу.
81/1116: Грађа НОП-а из Поповца.
115/1276: Изјава Гојка Боројевића.
- ИАС — К—6 — 82/1117: Монографија о развоју НОБ-а у левачком срезу (стен. белешке).
- ИАС — К—7 — 11/594: Економско и политичко стање уочи рата у Деспотовцу (стен. белешке).
87/1122: Партијска организација 1941. г. у Равној Реци.
- ИАС — К—8 — 19/951: Скица за историју КПЈ у Свилајнцу и Ресави.
44/1059: Необјављена хроника Кушијева од Јове Милорадовића, проф.
- ИАС — К—9 — 3.1/963: Необјављена хроника Вишевца од Д. Живановића Чунета.
32/964: Необјављена хроника Марковца од Драгослава Живковића, наставника.

- 49/1069: Необјављена хроника Смедеревске Паланке од Јована Поповића, наставника.
- 52/1072: Историја Смедеревске Паланке (стеногр. белешке).
- 91/1126: Изјава Властимира Рајковића Лале, референта НО у Жабарима.
- ИАС — К—10 — 34/967: О неким питањима партијског рада у Ћуприји, Јагодини и Параћину (сећања Петра Стамболића).
- 35/968: Судбина дела бораца Параћинско-ћупријске чете и заробљавање у Липовици (по сећању друга Ратомира Ристића Сеље).
- 56/1076: Материјали СУП-а, Светозарево.
- 45/1060: Материјали Вите Цветковића.
- ИАС — К—13 — 7/1136: Поверљиви деловодни протокол Градског поглаварства за Јагодину из 1941. г. (П св.).
- Зборник народних хероја Југославије**, Београд, 1957.
- Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1952. г., том I, књ. 2.
- Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1949. г., том I.
- Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1949. г., том II.
- Извештај пише ко преживи, Београд — 1960. г.
- Дневник, друго издање, Београд — 1951. г.
- Записи из ослободилачког рата, том I, Београд — 1956. г.
- Нисам био сам, Београд, 1951. г.
- Вита Цветковић:
Владимир Дедијер:
Родољуб Чолаковић:
Драган Симић:
- III и IV део*
- ИАС — К—1 — 58/1094: Грађа за хронику Светозарева.
- ИАС — К—3 — 33/965: Необјављена хроника Шантаровца од Миодрага П. Јовановића, проф.
- 117/1287: Изјава Гордане Младеновић-Живановић из Светозарева.
- 118/1288: Изјава Добривоја Бошковића, политичког секретара СК СКС.
- 119/1289: Изјава Мире Јовановић-Бошковић из Светозарева.
- 120/1290: Забелешке Миодрага Павловића из Светозарева.
- 121/1291: Изјава Витомира Петковића и Миодрага Павловића из Светозарева.
- 122/1292: Хронологија догађаја 1941—1945. г. — НОП.
- ИАС — К—4 — 46/1061: Необјављена хроника Ћуприје од Д. Ђулића и М. Милачића.
- 75/1110: Формирање партијских ћелија-организација у селима бившег среза равничког у Ћуприји током 1944—1945. године.
- ИАС — К—5 — 78/1113: Изјава Вере Живановић, наставника из Светозарева.
- 80/1115: Монографија о развоју народноослободилачке борбе у бившем срезу параћинском.
- ИАС — К—6 — 14/597: Из историје НОБ-а за срез левачки.
- 82/1117: Монографија о развоју народноослободилачке борбе у срезу левачком.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- ИАС — К—7 — 76/1111: Монографија о развоју НО борбе на терито—
рији општине Ресавице.
77/1112: Списак лица изабраних у први НОО 1944. г.
на територији општине Ресавице.
88/1123: Монографија о развоју НОБ-а у деспотовач-
ком срезу.
- ИАС — К—8 — 44/1059: Необјављена хроника Кушиљева од Јована*
Милорадовића, професора.
90/1125: Материјали из НОП-а ОК СКС Свилајнца.
- ИАС — К—9 — 40/973: Борба партизанских група на челу са Рељомг
Чоловићем са Недићевом пољском стра-
жом у атару села Лопушник 5. маја 1943.
године.
- ИАС — К—10 — 35/968: Судбина дела Раваничког одреда и заробл>а-
вање у Липовици (по сећању друга Рато-
мира Ристића Сеље).
56Д076: Материјали СУП-а, Светозарево.

Зборник народних хероја Југославије, Београд, 1957.

Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1953, том I, књ. 3.

Зборник ДОК.-НОР-а, Београд, 1954, том I, књ. 4.

Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1954, том I, књ. 5.

Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1954, том II, кш. 2.

Практична жена, Београд, 1952, бр. 92.

Просветни преглед, Београд, 1960, бр. 3—4 и 10.

Просветни преглед, Београд, 1961, бр. 1—2.

Нови нут, Светозарево, 1957, 19. октобар.

Стен. белешке Народне скупштине Србије, Београд, 1945, кш. 1.

100 година Сењског Рудника, 1853—1953, Београд, 1953.

Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, Београд, 1957.

- Чубелић** и Милостић: Преглед историје НОБ, Загреб, 1959.
Др Лео Гершкович: Историја народне власти, Београд, 1954.

ОБЈАШЊЕЊЕ

- ИАС — К — шифра = Историјски архив Светозарево — кутија и број —
назив документа.
ИАС — Ф. — шифра = Историјски архив Светозарево — филм — број,
филма и број снимка.
ИАС — ФК — шифра = Историјски архив Светозарево — фотокопија —
назив документа.

**По заједничкој замисли израдили текст и извршили избор илу—
страција, и посебно написали: БОШКО ЖИВАНОВИЋ, председник
Идеолошке комисије СК СКС — I део; ДАМЊАН ПОПОВИЋ,
управник Историског архива среза Светозарево — II део; МИО—
ДРАГ П. ЈОВАНОВИЋ, професор у Светозареву — III и IV део—**

С А Д Р Ж А Ј

І ДЕО

страница

АКТИВНОСТ КПЈ И РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ДО ПО- ЧЕТКА РАТА	— — — — — — — — — —	9'
Економске и друштвене прилике	— — — — — — — — — —	15
На линији успона	— — — — — — — — — —	26
Сукоби се заостравају	— — — — — — — — — —	35
Партија у борби за масе	— — — — — — — — — —	49
На прагу ратне опасности	— — — — — — — — — —	69
27 март	— — — — — — — — — —	73
НАПАД НЕМАЧКЕ НА ЈУГОСЛАВИЈУ	— — — — — — — — — —	79
Априлски рат	— — — — — — — — — —	79
Окупација	— — — — — — — — — —	92

ІІ ДЕО

УСТАНАК У ПОМОРАВЉУ 1941 ГОДИНЕ	— — — — — — — — — —	99'
ОРГАНИЗАЦИЈЕ КПЈ и СКОЈ-а У ТОКУ 1941 ГОДИНЕ	— — — — — — — — — —	102:
Белички срез	— — — — — — — — — —	102
Раванички срез	— — — — — — — — — —	106
Параћински срез	— — — — — — — — — —	110
Темнишки срез	— — — — — — — — — —	112
Левачки срез	— — — — — — — — — —	113
Деспотовачки срез	— — — — — — — — — — ; —	114
Ресавски срез	— — — — — — — — — —	115
Моравски срез	— — — — — — — — — —	117
Јасенички срез	— — — — — — — — — —	119
Великоорашки срез	— — — — — — — — — —	121
Лепенички срез	— — — — — — — — — —	122"
ПРИПРЕМАЊЕ УСТАНКА	— — — — — — — — — —	125
Паљење хангара на аеродрому у Јагодини	— — — — — — — — — —	146^
Бекство из Јагодинског затвора	— — — — — — — — — —	148;
ПОМОРАВСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД	— — — — — — — — — —	153;

БЕЛИЧКА ЧЕТА	— — — — —	154
Капад на железничку станицу Багрдан и Ланиште	— —	159
Три члана ОК КПЈ гину истог дана	— — — — —	160
Ликвидација немачког шпијуна Олге Лађаревић	— — —	163
Главни штаб НОП-а за Србију на Ђурђевој брду више Јагодине	— — — — —	164
На Јухору	— — — — —	165
Напад на барутану-магацин оружја код Винораче	— —	173
Борба са Немцима код „Левачког моста“ у Јагодини	— —	175
Партизани пале немачки транспорт — убијају три, а зароб- љавају седам Немаца	— — — — —	178
Борба с Немцима на Липару код „Криве ђуприје“	— —	180
Разоружавање жандарма у Варварину	— — — — —	182
Саветовање војних команданата у Дулену	— — — — —	184
Рушење пруге код Гиља	— — — — —	185
Саветовање у Доњој Сабанти	— — — — —	187
Белица и Левач — слободна територија	— — — — —	188
Трећи напад на барутану код Винораче	— — — — —	191
Борба са четницима код манастира Јошанице	— — — — —	199
ПАРАЋИНСКО-ЋУПРИЈСКА ЧЕТА	— — — — —	203
Филип Кљајић и Петар Стамболић у Параћинско-Ћуприј- ској чети	— — — — —	212
Делимична мобилизација у параћинском срезу	— — —	218
"Бомбардовање Шалудовца	— — — — —	221
"Разбијање чете	— — — — —	221
ЛЕВАЧКА ЧЕТА	— — — — —	227
Напад на Рековац	— — — — —	229
Терор Немаца и жандарма у Левчу	— — — — —	232
Формирање народноослободилачких одбора	— — — — —	233
Напад на Трстеник	— — — — —	234
Борбе с четницима за Белушић	— — — — —	237
Борба код Превешта	— — — — —	238
Борба на Риљцу	— — — — —	239
Делимична мобилизација у Левчу	— — — — —	240
Борба на Урслачкој коси	— — — — —	242
ТЕМНИЋКА ЧЕТА	— — — — —	244
Повлачење поморавског одреда са слободне територије	—	247
Враћање два вода Беличке чете на напуштenu територију	—	251
Борбе Поморавског одреда код Дулена и Ациних Ливада	—	252
Борба на Шантаровачкој коси	— — — — —	257
Окупаторска штампа	— — — — —	258
РЕСАВСКА ЧЕТА	— — — — —	260
Први напад на Свилајнац	— — — — —	265
"Самосталне акције Ресавске чете	— — — — —	267
1-Први сукоб с Немцима	— — — — —	268

Долазак Филипа Кљајића на слободну територију у Ресави	269
Долазак Паланачке и Рачанске чете у Ресаву	271
Напад на железничку станицу у Багрдану	273
Долазак недићеваца у Свилајнац	275
Трећи напад на Свилајнац	277
Борба код Азање	279
Борба код Бобова	281
Повратак Прве ресавске чете	284
Борба код Витежева	287
Превара у Липовици	288

Ш Д Е О

ТОДИНА 1942	295
ОСЕКА ПАРТИЗАНСКЕ БОРБЕ	295
Долазак бугарског окупационог корпуса у Поморавље	301
Реорганизација марио-нетског апарата	302
Хапшење партизана и присталица НОП-а	306
„Кад би се ви тако херојски борили...“	315
ТОДИНА 1943	320
ГОДИНА 1944	340
Фебруарски покољ	340
Ресава под словом „3“	345

IV Д Е О

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПОМОРАВЉА	355
Изборна комисија КПЈ	366
Војна команда	367
Болнице	370
Народноослободилачки одбори	373
Народни судови	386
Стварање Народне милиције	387
Обнова у Поморављу	389
Формирање партијских организација	393
Масовне организације ЈНОФ, АФЖ и синдикати	397
Формирање СКОЈ-а и УСаОЈ-а	400